

B

E c o n o m i q u e

BEGRÄNSAD EFTERSÄNDNING

Vid definitiv flyttning återsänds
försändelsen med nya adressen på
baksidan (ej adressidan).

NORDISKA FÖRBUNDET FÖR KULTURLANDSKAP

Returadresser:

SVERIGE
Hälsinglands museum, Storgatan 31,
S-824 32 HUDIKSVALL.

NORGE
G Sør-Reime, Salvågergata 9,
N-4006 STAVANGER.

DANMARK
P Grau Møller, Egevej 1,
Nr. Lyndelse, DK-5792 ÅRSLEV.

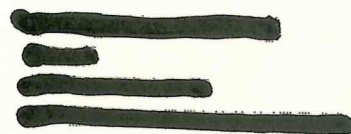
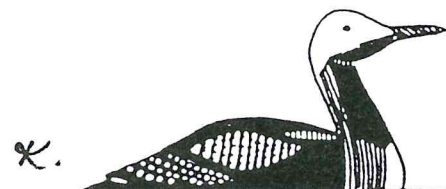
Palautukset:
FINLAND
L. Eerikäinen, Vipunenvägen 14,
SF-00610 HELSINGFORS

HUSK KONTINGENTEN !

Belopp finns på sidan 2.

Postgirokonto till
Nordiska Förbundet
för Kulturlandskap:

Danmark, c/o Per Grau Møller
nr 8 96 50 80
Norge, c/o Geir Sør Reime
nr 080 14 51 14 32
Finland, c/o Liisa Eerikäinen
nr 8 000 54-1099 421
Sverige,
c/o Maria Nyman-Nilsson
nr 77 52 09-0

Klipp ur/kopiera (skriv på annat papper) och sänd till adressen till vänster. Fax nr på sid 23
Skriv om allt. Vi är öppna för alla synpunkter från Dig!

Kontrollera ovanstående adress! Komplettera uppgifterna med ev. andra adress, till
arbete eller bostad och aktuella telefon- och faxnummer, samt e-mailadress o dyl.

Berätta något om varför Du är intresserad av kulturlandskapet; yrkesbakgrund,
arbetsuppgifter, fritidsintressen osv.

Lämna namn och adress på personer Du tror är intresserade av NFfK.

Hur skall engagemanget och känslan av delaktighet bland medlemmarna kunna ökas?

Hur ska NFfK få en mer jordnära verksamhet, och är detta viktigt?

Vilka tätortsfrågor bör förbundet engagera sig i?

Vilka glesbygdsfrågor?

Vilka jordbruksfrågor?

Vad bör LOMMEN innehålla?

Hur ser du på årsmötenas uppläggning och på övrig verksamhet?

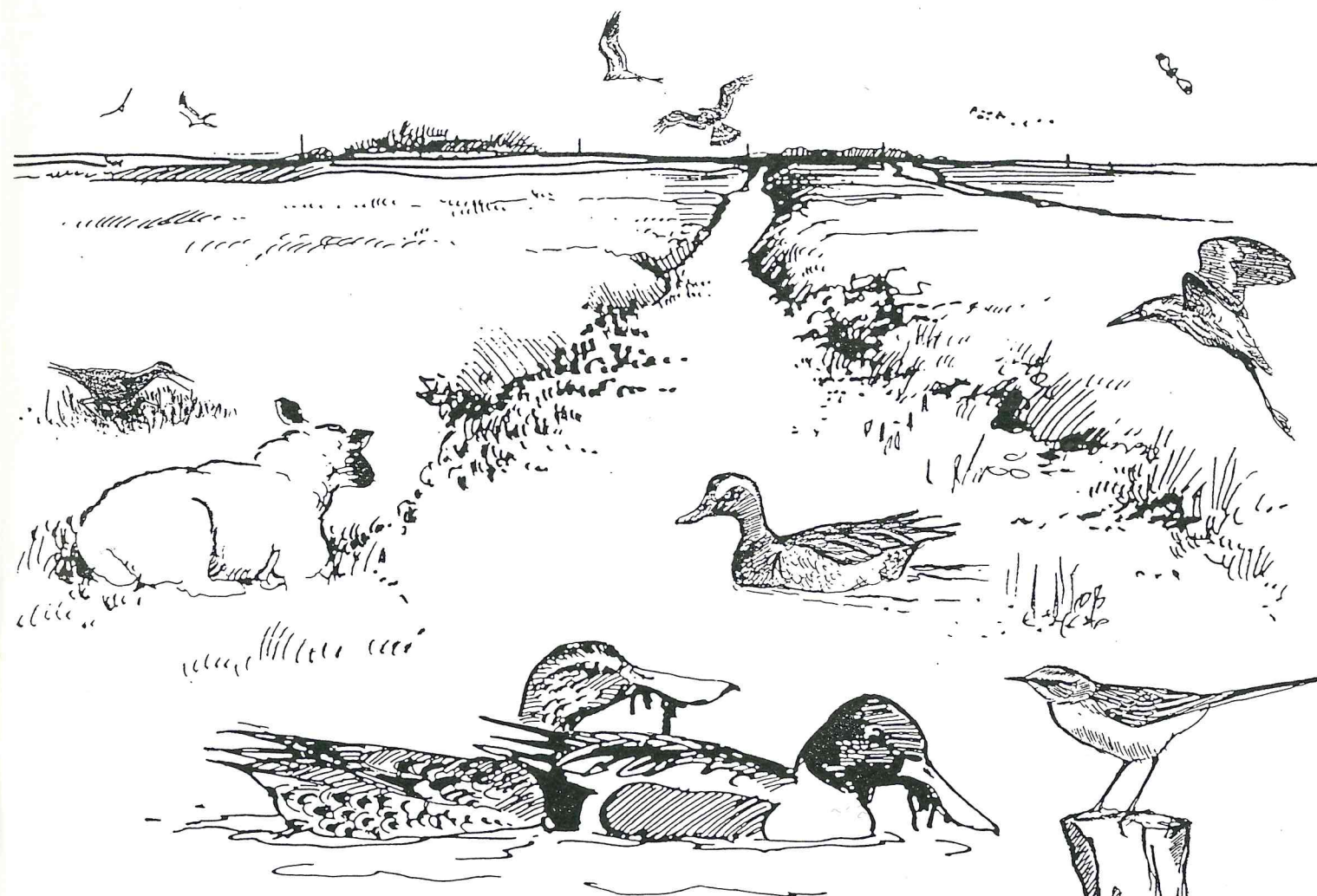
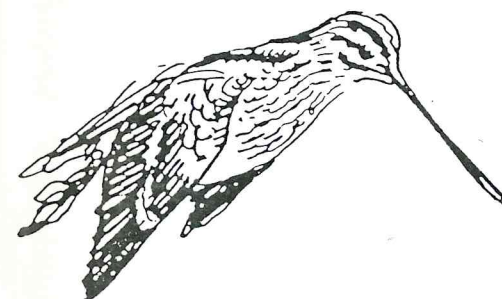
Samhall Dala, Hudiksvall

NORDISKA FÖRBUNDET
FÖR KULTURLANDSKAP

LOMMEN

19 * Juni 1997

Marskens landskap 28-31 augusti 1997.

Anmäl deltagande nu!

ISSN 1102-6553

Förbundet på tvärs, Sönderjylland och känguruer

Här brukar vi tala om att Nordiska Förbundet för Kulturlandskap är Förbundet för DIG!

Ett landskap, som präglas av människans verksamheter, är ett kulturlandskap. På isländska heter det "busetland-slag", det slags land där någon bosatt sig.

Nordiska Förbundet för Kulturlandskap

ökar intresset för kulturlandskapet i Norden, breddar kunskapen om det och värnar värdefulla miljöer - vårt historiska arv; bebyggelse och odlingsminnen och alla djur och blomster, som odlingen bundit till landskapet.

Förbundet lämnar synpunkter på utredningar och lämnar förslag eller gör uttalanden i aktuella frågor m m. Det arrangerar studieresor, seminarier, kurser och utställningar. Årsmötet hålls på olika ställen i Norden och kombineras alltid med seminarium och exkursioner. Alla kan föra fram idéer och ta initiativ. I fullt medlemskap ingår bl a prenumeration på medlemstidningen LOMMEN och årsskriften NORDISK BYGD.

Medlemsavgiften för 1997 är 150 kronor i dansk, norsk eller svensk valuta och 100 mark i finsk. Familjemedlemmar betalar 30 kronor respektive 20 mark. Isländska medlemmar betalar i dansk valuta.

Gör anmälan genom inbetalning på något av förbundets postgirokonton. Kom ihåg att lämna eget namn och adress. Ange gärna telefonnummer till hem och arbete samt verksamhet och intressen.

Uppgifterna om dig själv är viktiga, eftersom en av målsättningarna med förbundet är att bilda ett kontaktnät för alla enskilda och grupper med en verksamhet eller ett intresse, som på något sätt är kopplat till kulturlandskapet. Kompetensen inom förbundet är mycket god. Vi har spetskompetens på alla områden, som täcks in av kulturlandskapet och geografiskt finns vi i hela Norden. För genomslagskraften behövs dock många fler medlemmar.

Maria Nyman-Nilsson, styrelseledamot, har ordet:

Kära medlemmar!

I år fyller Nordiska Förbundet för Kulturlandskap 11 år! Har vi nu nått våra syften? Behövs vi inte längre? Är det dags att lägga ner förbundet?

Nej, men nu är det dags för alla medlemmar att engagera sig för att vitalisera förbundet och trygga dess fortbestånd och framtid!

INOM FÖRBUNDET BEHÖVS EN DIALOG.

Styrelsen behöver få mer reaktioner om vad som är bra och dåligt - i förbundet och i samhället - från övriga medlemmar. I nr 18 av LOMMEN fick alla chansen att tycka till. Vi väntar fortfarande på många svar.

FÖRBUNDETS BAS MÅSTE BREDDAS.

Förbundet behöver få med fler praktiska, jordnära personer, som har ett lokalt engagemang i sin bygd. De s k "utövarna av moderniseringarna".

MEDLEMSANTALET MÅSTE ÖKAS.

Förbundets ekonomi och därmed fortbestånd är helt baserat på medlemsavgifter. Medlemsantalet har dessvärre minskat. Alla måste nu aktivt hjälpa till med att värva medlemmar.

Ta med Lommen, Nordisk Bygd och inbjudan till förbundets kurser, seminarier och årsmöten till era arbetsplatser. Åker ni på kurser som har anknytning till kulturlandskap i någon form, så ta med er förbundets publikationer. Det finns extra nummer av Lommen att rekvirera från respektive land (se Lommens baksida). När ni anmäler er som deltagare till kulturlandskapskurser - gör ine det bara i ert namn eller för er arbetsplats - gör det också som medlemmar i NFfK. Vi måste synas mer!

STYRELSEN HAR NU BESLUTAT ATT:

- utarbeta informationsblad, som kan användas vid medlemsvärkning. "Blad" att kopiera ska då och då återkomma i Lommen. De kan sättas upp på anslagstavlor och liknande ställen.

- försöka göra årsmötena mindre kostsamma, så fler medlemmar har råd att komma. Årsmötet i Sverige 1998 ska vara "exotiskt", men bli ett "lågprisalternativ". Det ska vara lätt att nå och billig inkvartering ska erbjudas.
- försöka ordna fler lokala arrangemang - motsvarande den populära slätterkursen - och utnyttja möjligheten att samordna lokala arrangemang med förbundets seminarier eller årsmöten. Detta kräver att fler medlemmar är beredda att jobba aktivt i förbundet. Det skulle dock ge en rad fördelar.
- att arbeta med profilfrågor i de olika nordiska länderna. Just nu formuleras varje lands speciella, aktuella frågor.

Ge förslag!

FÖRBUNDET PÅ TVÄRS!

I Nordiska Förbundet för Kulturlandskap ser vi på kulturlandskapet rakt över - med helhetsperspektiv. Natur och kultur i en förening.

Varje möte i form av seminarier, årsmöten och andra arrangemang utgör en möjlighet att knyta kontakter över lands- och ämnesgränser.

De teoretiserande, de administrerande och de som brukar landskapet kan mötas här.

Ingen blir någonsin fullärd. "Att ha varit med i förbundet i 10 år är som att ha gått på ständig kurs i kulturlandskap under denna tid", sa någon.

Vi är med i förbundet för att lära oss, få dela med oss av kunskaper och inte minst ha roligt!

Förbundets stora seminarium på föråret, Kulturlandskabets husdyr - bevaring av gamle landracer i Norden, har genomförts. Samarbetet med Udvalget til Bevarelse af Genressourcer hos Dansk Husdyr, Dansk Landbrugsmuseum på Gl Estrup och Herning Museum gick perfekt. Man kan tala om succé.

Alla deltagare får detta nummer av LOMMEN som gåva. Vi hoppas vi ses, som förbundsmedlemmar, snart igen. Det var så fint på Skarildhus!

Per Grau Möller, också styrelseledamot, men därutöver också den som tar emot anmälningarna till årsmötet, har en vädjan:

Gör anmälan så snabbt som möjligt, senast den 10 juli! Det innebär i praktiken, OMEDELBART!
Använd anmälningsblanketten.

Försitt inte möjligheten, att med de kunnigaste guider som finns att tillgå, uppleva marsken och vadehavet i Danmark och Tyskland. Världens märkligaste tidvattenområde. Snart uppfört på UNESCOs världsarvslista.

Så här års brukar det dyka upp diverse underligheter i markerna. Nyligen observerades ett mystiskt djur i Värmlands skogar. Några har identifierat det som en känguru. Tidigare har himalajabjörnar, zebbor, varaner, lejon och kameler varit ute och rört på sig. Det gäller att ha öppna ögon och öppna sinnen i sommargrönkan.

Traditionen bjuder att avsluta sidan tre med en serieremsa. Vi slår två flugor på samma gång och väljer en dagsaktuell av Monica Hellström. Monica hör till den nya generationen serietecknare. Hon har fyllt trettio, men inte mer. Hennes serie heter "Ärligt talat" och man har en känsla att mycket av tecknaren finns hos huvudfiguren.

Det handlar om den generationen kvinnors problem: karlar, fylla, kompisar, kläder och livet i allmänhet. Landskapet är staden. Ofta nattens stad, den sena kvällen eller den sena, svarta morgonen....

Kerstin Pettersson

Vejde som färgväxt

Två unga blåfingrade huldor sysslar med grytor med märkligt varmt innehåll, en burk med blågrön gegga, vått blågrönt garn. De talar lågmält till församlingen, och de gör det på finska. Det luktar ruten kål och något ännu värre när man kommer närmare.

Scenen är en hörsal i en före detta ladugård, och om jag tränger mig tvärsigenom den lyssnande församlingen kan jag få flickorna simultantolkade till svenska. Emellertid vill jag inte riktigt. Det faktum att jag bara begriper fragment av vad som sägs bidrar till en förståelse på ett annat plan: färgaren är en magiker som inte så gärna låter någon annan få full insyn i sina förehavanden. Att färga är, och har i ännu högre grad varit, en verksamhet som kräver inte så lite hokus pokus för att lyckas. I 1500-talets Frankrike tog det åtta år att bli mästare i konsten.

Vi befinner oss på Kurala bybacke utanför Åbo och de närvarande, kvinnor mest, deltar i ett seminarium om färgning med **vejde** (*Isatis tinctoria*), ordnat av Åbo hemslöjdlärarinstitut i samarbete med landskapsmuseet i Åbo.

Den gamla byn Kurala sorterar numera under landskapsmuseet och utgör dess avdelning för experimentell arkeologi och historia. Där rekonstrueras vikingatida dräkter, där skjuts med båge och flintpil, där drivs ett jordbruk av 1950-talsmodell, där sprätter höns av gamla raser och en sällsynt avslappad katt ersätter uppenbarligen larm i kontorsbyggnaden.

De två huldorna är i verkligheten artenomerna Susan Hannusas och Sari Raitio, djupt engagerade i slutspurt på sitt examensarbete om vejdefärgning.

Färgning av textilier är ett lika gammalt bruk som själva textiltillverkningen, anser den estniska arkeologen Juri Peets, som är en av föredragshållarna. Blåfärgning med **indigo** (*Indigofera tinctoria*) är känd sedan 4000 år och tidigt spridd över ett stort område från Indien till Egypten. I Indien har man färgat lin, silke och ylle med indigo. Romarna använde den som pigment, men inte som kypfärg.

Det som är svåråtkomligt blir särskilt åtråvärt. Inte förrän med anilinfärgerna har det varit enkelt eller billigt färga rent rött eller blått. Den äkta indigon var dyr och svåråtkomlig och färgningsprocessen var inte lätt att behärska. Vejden var också motspänstig men hårdigare än indigo, och man får anta att blått ylle i europeiska fynd från omkring Kristi födelse och framåt ofta är färgade med vejde. Den andra utsocknes föreläsaren, Margareta Nockert från svenska Riksantikvarieämbetet, anger som äldsta belegg för europeisk vejdefärgning fynd från en keltisk furstegrav i Altrier i Luxemburg. Den är daterad till 400-talet f Kr.

Det finns fynd av vejdefrön och avtryck av frön i keramik - även om man inte alltid kan gissa sig till varför de finns där de finns. Växten har också haft medicinsk användning.

Numera växer vejde vilt här och där kring Östersjöns varmare kuster. Den har också spritt sig uppåt längs järnvägarna. Men den är inte inhemsk utan har också spritt sig uppåt längs järnvägarna. Men den är inhemsk utan härstammar från odlingar eller har kommit in som förorening i spannmål. Varifrån den kommer tvistar de lärde om: från väster (England) eller frön öster (snarast Dnjepr-området)? Juri Peets håller på den senare teorin och anser att den vilda vejden i Norden och Balticum är på drift från odlingar i Ukraina.

För den västliga teorin talar kanske en uppgift hos Julius Caesar att briter målade sig blå med vejde inför strid. Plinius d ä - han som omkom vid Vesuvius utbrott år 79 e Kr - berättar att briter kvinnors bröst färgades blå med vejde, vilket var mycket vackert! Karl den store, numera känd från TV, lär ha beordrat vejdeodling. I historisk tid (1200-tal) har växten odlats i Thüringen, Elsass, kring Erfurth, Strassburg. Ätminstone i Thüringen odlades den ännu under 1800-talet.

Bekantskapen med vejde finns alltså belagd i Skandinavien från yngre romersk järnålder. I Finland och de baltiska länderna har brandgravskicket bestått frammot år 1000 och skapat ett textilvetenskapligt svart hål.

Jordfunna förhistoriska textilier finns någon gång som hela plagg, bevarade med hjälp av garvsyror i mossar eller ekkistor, men oftast som små fragment, impregnerade med metallsalter från närliggande föremål. Att de har mönster kan man ofta se, men svagt svart-i-svart eller i bästa fall brunt-i-brunt. Med kemiska analyser kan man rekonstruera originalkulörerna. Riksantikvarieämbetet använder sig av ett laboratorium i Amsterdam, Central Research Laboratory for Objects of Art and Science. Problemet är inte att analysera i proven ingående färgämnen, berättar Margareta Nockert, utan att tolka resultaten. Analysmetoderna är nämligen så fina att även obetydliga föroreningar kommer med. Man vet inte vad som är betmedel och vad som är metallsalter från jorden eller från föremål i graven.

När det gäller blå fibrer tillkommer komplikationen att färgämnet, indigotin, är detsamma i både indigo och vejde. Juri Peets tror att man snart skall kunna särskilja dem: sockerradikalerna i de två växterna är olika, och med äldre tidens enkla processer bröts sockermolekylerna inte ned utan förenades sig med textilfibern. Med kromatografi bör det gå att se vad, men ingen har ännu gjort det.

Det kan ju verka som en vetenskaplig spetsfundighet att försöka skilja två i stort sett likadana blå färgämnen åt. Men sådana insikter förmedlar betydligt vidare kunskaper än just den om estetik när det gäller festkläderna för bortåt tusen år sedan. Man kan ju fundera över vad man på det viset får veta om t ex handelsvägar, inhemsk eller importerad teknologi och odlingsmetoder. Vad är det som passerar gränserna: är det växtfröet, färgämnet i mer eller mindre förädlad form (i vilken form kan färgämnet lagras och transporteras?), det färgade materialet (ullen, garnet, tyget?) eller själva kunskapen?

Man tror att man har sett alla gula korsblommiga växter - och om inte gör det detsamma, för de är alla till förväxling lika. Första mötet med vejde tar en ur den villfarelsen: med sin reslighet och sina karakteristiska fröställningar är den lätt att känna igen, åtminstone på andra året. Så lätt att känna igen, förmäler ryktet, att en hel försöksodling någonstans faktiskt stals, planta för planta, trots att den maskerats med orensat ogräs. Det som används är bladen, och de kan skördas flera gånger. Vägen är lång från dem till färdigt plagg. Arbetsgången är att de skördade bladen hackas sönder, jäsas med hjälp av ljummet vatten och så småningom kramas ihop till bollar som får torka. (De bollar som går runt på tallrik bland seminariedeltagarnas ut som ett mellanting mellan köttbullar, älgskitar och små svarta garnnystan. De är torra och hårda och luktar svagt men egendomligt.) I det skicket kan vejden transporteras, och mycket talar för att handelsvaran erbjöds så. Hela förfarandet påminner starkt om hur man har berett och transporterat te; sk tegelstenste var visserligen fyrkantigt, men likaledes hoppressat!

Susan Hannusas och Sari Raitio har under somrarna 1992-94 ägnat mycket kraft åt att "uppliva och utveckla färgning med vejde samt undersöka de faktorer som påverkar färgningen och utarbeta ett säkert och pålitligt recept för att färga blått". de har också undersökt hårdheten hos de färger de fått fram. Det handlar inte bara om blått: somligt har blivit grönt, gult, brunt och till och med rött. De konstaterar, kanske en smula uppgivet: "Det finns inte ett säkert och pålitligt recept för att färga blått med vejde, för det finns så många faktorer som påverkar färgningen. Att upprepa ett lyckat recept garanterar inte ett lyckat resultat, men om man följer vissa principer finns det en större möjlighet att lyckas." Bäst har det gått med det som Jill Goodwin (*The Dyer's Manual*, 1985) kallar den forntida metoden: med vejde, hett vatten, asklut och gammal urin. Men de har också sett vackra blå färger rinna bort mellan fingrarna och vara försvunna före sista sköljvattnet. För övrigt kan man ju göra som de har gjort, sticka en mångfärgad kofta av de mera överraskande proverna.

Man kan tro att vejdefärgningen dog ut under 1800-talet och att det enbart är arkeologiska experiment som bedrivs idag. Men vejdefärgningen är inte död. Det bevisas kanske enklast av att den finns på Internet. Ansvarig är Rowan Wind-tree Tower och adressen rowan@grfn.org. Tyde den som kan!

VEJDE, *ISATIS TINCTORIA* L.

1. Växtens topp i blom. 2. Ett par grenar av fruktställningen. 3. Lägre sittande stjälkblad.

4. Skida (x). 5. Frö (xx).

Vejdet är en styv, upprätt, nästan meterhög, gulblommig crucifer. Växten har en 2-årig, kraftig pålrot. De pillikt omfattande bladen är kala och kålblå men gulnar tidigt. Fruktställningar rikt lastade med hängande skidor. C A M Lindman, Nordens Flora.

(Artikeln har tidigare gått att läsa i Hemslöjden 1:1997.)

Kerstin Pettersson

Vejde som färgväxt

Två unga blåfingrade huldor sysslar med grytor med märkligt varmt innehåll, en burk med blågrön gegga, vått blågrönt garn. De talar lågmält till församlingen, och de gör det på finska. Det luktar ruten kål och något ännu värre när man kommer närmare.

Scenen är en hörsal i en före detta ladugård, och om jag tränger mig tvärsigenom den lyssnande församlingen kan jag få flickorna simultantolkade till svenska. Emellertid vill jag inte riktigt. Det faktum att jag bara begriper fragment av vad som sägs bidrar till en förståelse på ett annat plan: färgaren är en magiker som inte så gärna låter någon annan få full insyn i sina förehavanden. Att färga är, och har i ännu högre grad varit, en verksamhet som kräver inte så lite hokus pokus för att lyckas. I 1500-talets Frankrike tog det åtta år att bli mästare i konsten.

Vi befinner oss på Kurala bybacke utanför Åbo och de närvarande, kvinnor mest, deltar i ett seminarium om färgning med **vejde** (*Isatis tinctoria*), ordnat av Åbo hemslöjdlärarinstitut i samarbete med landskapsmuseet i Åbo.

Den gamla byn Kurala sorterar numera under landskapsmuseet och utgör dess avdelning för experimentell arkeologi och historia. Där rekonstrueras vikingatida dräkter, där skjuts med båge och flintpil, där drivs ett jordbruk av 1950-talsmodell, där sprätter höns av gamla raser och en sällsynt avslappad katt ersätter uppenbarligen larm i kontorsbyggnaden.

De två huldorna är i verkligheten artenomerna Susan Hannusas och Sari Raitio, djupt engagerade i slutspurt på sitt examensarbete om vejdefärgning.

Färgning av textilier är ett lika gammalt bruk som själva textiltillverkningen, anser den estniska arkeologen Juri Peets, som är en av föredragshållarna. Blåfärgning med **indigo** (*Indigofera tinctoria*) är känd sedan 4000 år och tidigt spridd över ett stort område från Indien till Egypten. I Indien har man färgat lin, silke och ylle med indigo. Romarna använde den som pigment, men inte som kypfärg.

Det som är svåråtkomligt blir särskilt åtråvärt. Inte förrän med anilinfärgerna har det varit enkelt eller billigt färga rent rött eller blått. Den äkta indigon var dyr och svåråtkomlig och färgningsprocessen var inte lätt att behärska. Vejden var också motspänstig men hårdigare än indigo, och man får anta att blått ylle i europeiska fynd från omkring Kristi födelse och framåt ofta är färgade med vejde. Den andra utsocknes föreläsaren, Margareta Nockert från svenska Riksantikvarieämbetet, anger som äldsta belegg för europeisk vejdefärgning fynd från en keltisk furstegrav i Altrier i Luxemburg. Den är daterad till 400-talet f Kr.

Det finns fynd av vejdefrön och avtryck av frön i keramik - även om man inte alltid kan gissa sig till varför de finns där de finns. Växten har också haft medicinsk användning.

Numera växer vejde vilt här och där kring Östersjöns varmare kuster. Den har också spritt sig uppåt längs järnvägarna. Men den är inte inhemsk utan har också spritt sig uppåt längs järnvägarna. Men den är inhemsk utan härstammar från odlingar eller har kommit in som förorening i spannmål. Varifrån den kommer tvistar de lärde om: från väster (England) eller frön öster (snarast Dnjeprområdet)? Juri Peets håller på den senare teorin och anser att den vilda vejden i Norden och Balticum är på drift från odlingar i Ukraina.

För den västliga teorin talar kanske en uppgift hos Julius Caesar att briter målade sig blå med vejde inför strid. Plinius d ä - han som omkom vid Vesuvius utbrott år 79 e Kr - berättar att briter kvinnors bröst färgades blå med vejde, vilket var mycket vackert! Karl den store, numera känd från TV, lär ha beordrat vejdeodling. I historisk tid (1200-tal) har växten odlats i Thüringen, Elsass, kring Erfurth, Strassburg. Ätminstone i Thüringen odlades den ännu under 1800-talet.

Bekantskapen med vejde finns alltså belagd i Skandinavien från yngre romersk järnålder. I Finland och de baltiska länderna har brandgravskicket bestått fram emot år 1000 och skapat ett textilvetenskapligt svart hål.

Jordfunna förhistoriska textilier finns någon gång som hela plagg, bevarade med hjälp av garvsyror i mossar eller ekkistor, men oftast som små fragment, impregnerade med metallsalter från närliggande föremål. Att de har mönster kan man ofta se, men svagt svart-i-svart eller i bästa fall brunt-i-brunt. Med kemiska analyser kan man rekonstruera originalkulörerna. Riksantikvarieämbetet använder sig av ett laboratorium i Amsterdam, Central Research Laboratory for Objects of Art and Science. Problemet är inte att analysera i proven ingående färgämnen, berättar Margareta Nockert, utan att tolka resultaten. Analysmetoderna är nämligen så fina att även obetydliga föroreningar kommer med. Man vet inte vad som är betmedel och vad som är metallsalter från jorden eller från föremål i graven.

När det gäller blå fibrer tillkommer komplikationen att färgämnet, indigotin, är detsamma i både indigo och vejde. Juri Peets tror att man snart skall kunna särskilja dem: sockerradikalerna i de två växterna är olika, och med äldre tiders enkla processer bröts sockermolekylerna inte ned utan förenades sig med textilfibern. Med kromatografi bör det gå att se vad, men ingen har ännu gjort det.

Det kan ju verka som en vetenskaplig spetsfundighet att försöka skilja två i stort sett likadana blå färgämnen åt. Men sådana insikter förmedlar betydligt vidare kunskaper än just den om estetik när det gäller festkläderna för bortåt tusen år sedan. Man kan ju fundera över vad man på det viset får veta om t ex handelsvägar, inhemsk eller importerad teknologi och odlingsmetoder. Vad är det som passerar gränserna: är det växtfröet, färgämnet i mer eller mindre förädlad form (i vilken form kan färgämnet lagras och transporteras?), det färgade materialet (ullen, garnet, tyget?) eller själva kunskapen?

Man tror att man har sett alla gula korsblommiga växter - och om inte gör det detsamma, för de är alla till förväxling lika. Första mötet med vejde tar en ur den villfarelsen: med sin reslighet och sina karakteristiska fröställningar är den lätt att känna igen, åtminstone på andra året. Så lätt att känna igen, förmäler ryktet, att en hel försöksodling någonstans faktiskt stals, planta för planta, trots att den maskerats med orensad ogräs. Det som används är bladen, och de kan skördas flera gånger. Vägen är lång från dem till färdigt plagg. Arbetsgången är att de skördade bladen hackas sönder, jäsas med hjälp av ljummet vatten och så småningom kramas ihop till bollar som får torka. (De bollar som går runt på tallrik bland seminariedeltagarnas ut som ett mellanting mellan köttbullar, älgskitar och små svarta garnnystan. De är torra och hårda och luktar svagt men egendomligt.) I det skicket kan vejden transporteras, och mycket talar för att handelsvaran erbjöds så. Hela förfarandet påminner starkt om hur man har berett och transporterat te; sk tegelstenste var visserligen fyrkantigt, men likaledes hoppressat!

Susan Hannusas och Sari Raitio har under somrarna 1992-94 ägnat mycket kraft åt att "uppliva och utveckla färgning med vejde samt undersöka de faktorer som påverkar färgningen och utarbeta ett säkert och pålitligt recept för att färga blått". de har också undersökt hårdheten hos de färger de fått fram. Det handlar inte bara om blått: somligt har blivit grönt, gult, brunt och till och med rött. De konstaterar, kanske en smula uppgivet: "Det finns inte ett säkert och pålitligt recept för att färga blått med vejde, för det finns så många faktorer som påverkar färgningen. Att upprepa ett lyckat recept garanterar inte ett lyckat resultat, men om man följer vissa principer finns det en större möjlighet att lyckas." Bäst har det gått med det som Jill Goodwin (*The Dyer's Manual*, 1985) kallar den forntida metoden: med vejde, hett vatten, asklut och gammal urin. Men de har också sett vackra blå färger rinna bort mellan fingrarna och vara försvunna före sista sköljvattnet. För övrigt kan man ju göra som de har gjort, sticka en mångfärgad kofta av de mera överraskande proverna.

Man kan tro att vejdefärgningen dog ut under 1800-talet och att det enbart är arkeologiska experiment som bedrivs idag. Men vejdefärgningen är inte död. Det bevisas kanske enklast av att den finns på Internet. Ansvarig är Rowan Wind-tree Tower och adressen rowan@grfn.org. Tyde den som kan!

VEJDE, *ISATIS TINCTORIA* L.

1. Växtens topp i blom. 2. Ett par grenar av fruktställningen. 3. Lägre sittande stjälkblad. 4. Skida (x). 5. Frö (xx).

Vejdet är en styv, upprätt, nästan meterhög, gulblommig crucifer. Växten har en 2-årig, kraftig pålrot. De pillikt omfattande bladen är kala och kålblå men gulnar tidigt. Fruktställningar rikt lastade med hängande skidor. C A M Lindman, Nordens Flora.

(Artikeln har tidigare gått att läsa i Hemslöjden 1:1997.)

Att vinna en miljöseger är ingen triumf

Varför jäkta? Om en järnvägsresa blir 38 sekunder kortare, är de sekunderna tid man vunnit eller förlorat? Det kanske är något att diskutera. Många tycker det är trivsamt att åka tåg. Vad är det som hastar så? Vad är det som inte kan anstå den lilla stunden - eller rent av fem minuter?

Banverksprovokation

Sverige satsar sedan några år på en så kallad förbättrad infrastruktur. Ett led i arbetet är en om- och nybyggnad av Ostkustbanan, järnvägen från Stockholm och norrut längs östersjökusten. Nu ska det gå undan! Sedan slutet av 1992 har Banverket skissat på olika alternativ för en dubbelspång järnväg mellan Älvkarleö och Bomansberget vid Skutskär, som ligger på gränsen mellan Uppland och Gästrikland. Flera av alternativen skulle på olika sätt påtagligt ha skadat ett riksintressart område i de kalkrika markerna sydost om Gävle. Det kallas "Tröskenområdet". De alternativa förslagen har mött starka reaktioner och debatterats livligt.

Banverket presenterade ett kompromissförslag förslaget i januari 1995. Det hade formen av en korridor över sjön Trösken. NFFK ansåg att förslaget inte var seriöst. "Antingen är det en medveten provokation från Banverkets sida för att få opinionen mot tidigare sydliga förslag att inse att dessa inte var så farliga, eller också har Banverket synnerligen dåliga rådgivare då det gäller att bedöma miljövärden" skrev förbundet till Banverket.

Jordbruksby, fjärilar och orkideer

En sammanfattning av Tröskenområdets bevarandevärden är motiverad. Kalkområdet har fått sin benämning efter den för området betydelsefulla sjön Trösken. Det präglas av kalkhaltig morän med ursprung från förekomster i Bottenhavet. Moränen avsattes under ett sent skede av den senaste nedisningen. Området är flackt, vilket gjort myrförekomsten riklig. Det kalkhaltiga grundvattnet når högt och rör sig på bred front mot nordost. Flera öppna vattendrag meandrar mot Trösken.

Tröskenområdet är en mosaik av många intressanta miljöer med olikartade levnadsplatser för växter och djur. Det är gammal utmark med ängsgranskogar, lövkärr, kalkfuktängar, extremrikkärr och sjöar. Här möts nordliga, östliga och sydliga arter med direkt beroende av kalken eller andra arter som är kalkberoende. De exklusiva förutsättningarna gör att koncentrationen av skyddsvärda och sällsynta arter är stor. På grund av det stora beroendet av befintliga geologiska, hydrologiska och biologiska förhållanden samt förekommande hävd av landskapet, är Tröskenområdets ekosystem ytterst sårbara.

Orkideförekomsten i området torde vara den mest uppmärksammade biologiska förekomsten. Hittills har ett tjugotal olika orkideer noterats. Bland andra intressanta växter finns lind, alm, tibast, try, vårärt, lungört, underviol, sårläka, krissla, storrams med flera. Sällsynta och krävande mossor och lavar noterats.

Insektsfaunan i Tröskenområdet är synnerligen rik och intressant. Betydelsen av en mångformig förekomst av insekter kan vara svår att förstå. Tyvärr förknippas kontakten med småkrypen av många med en viss olust. Rikedomerna av dagflygande storfjärilar i trakten har dock för allmänheten kommit att få ett symbolvärde väl jämförbart med florans orkideförekomst. Därmed blir också värdet av mindre praktfulla arter mer fattbart. Mångfalden hos florans och insektsfaunan ökar upplevelsevärdet och därmed också områdets betydelse för rekreation och förståelse för hur ett landskap har danats.

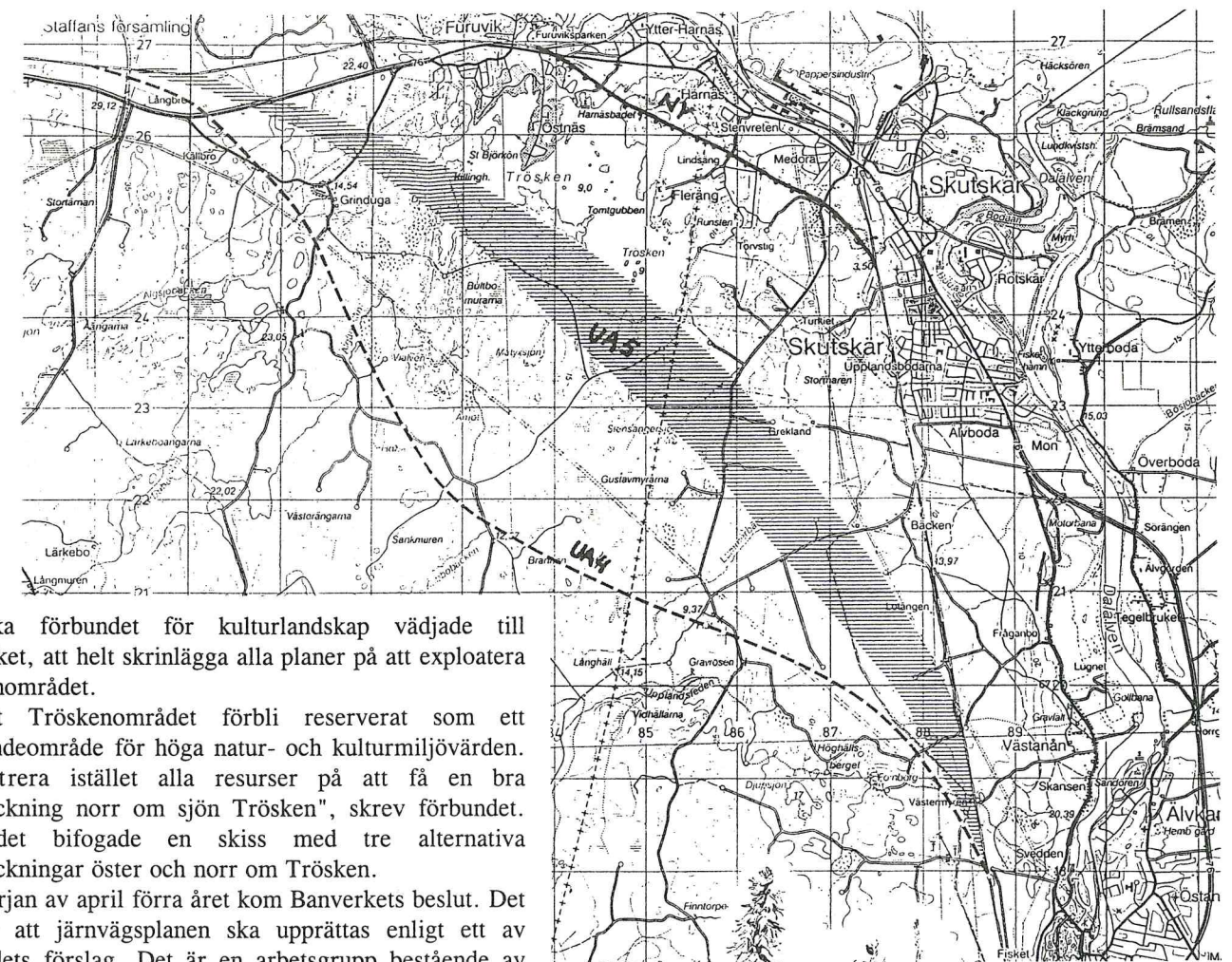
Sjön Trösken är en omistlig del av området. Tillsammans med den gamla utmarksskogen bildar den en livsmiljö av stor betydelse för det högre djurlivet, särskilt fågelfaunan. Flera av arterna som förekommer har stora krav på orördhet och frånvaro av störningar. Trana, lom och fiskgjuse kan tas som exempel.

Grinduga är en liten jordbruksby väster om Trösken. Den är bland annat uppmärksam i länets program för bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturvärden och Naturvårdsverkets nationella bevarandeplan för odlingslandskapet. Odlingslandskapet i byn är relik med höga helhetsvärden. Åkerfigurerna är små, flikiga och omgivna av lövrika kantzoner med hassel, ask och andra ädla lövträd, enebäckar, odlingsrösen, trädgårdsgårdar och slingrande vägar. I gamla hackslogar och betesbackar mot åkermarken finns rikligt med typiska fodermarksväxter som darrgräs, flentimotej, ängshavre, älvväxing, piggstarr, brudbröd, backglim, säfferot, rockentrav, kungsmynta, vädsklint och gullviva. Skogen har varit byns gemensamma utmark och hör historiskt till den brukningsekonomiska enheten. Hela denna odlingsmiljö är utomordentligt känslig för alla slags nya kulturinslag.

Skogsbruket i Tröskenområdet är normalt. Frapperande är den låga förekomsten av diken, något som skiljer området från det som finns öster om länsgränsen.

Vädjan som hörsammades

Förbundet hävdade i sin skrivelse att en dragning av en järnväg genom området inte är acceptabel från bevarandesynpunkt. En järnvägsdragning genom området skulle helt utplåna det av exploateringsföretag opåverkade områdets karaktär.

Nordiska förbundet för kulturlandskap väddade till Banverket, att helt skrinlägga alla planer på att exploatera Tröskenområdet.

"Låt Tröskenområdet förbli reserverat som ett bevarandeområde för höga natur- och kulturmiljövärden. Koncentrera istället alla resurser på att få en bra bansträckning norr om sjön Trösken", skrev förbundet. Förbundet bifogade en skiss med tre alternativa bansträckningar öster och norr om Trösken.

I början av april förra året kom Banverkets beslut. Det innebär att järnvägsplanen ska upprättas enligt ett av förbundets förslag. Det är en arbetsgrupp bestående av tjänstemän från berörda kommuner och länsstyrelser samt personal från Banverket som kommit fram till ett samstämmigt resultat. Hastighetsprestanda är tämligen lika för det valda och tidigare föreslagna alternativ - en differens av 38 sekunder till det valda alternativets nackdel. I ett helhetsperspektiv torde det valda vara det kostnadsmässigt billigaste. Miljömässigt är det helt klart att föredra.

Segerns tragik

Nu är det väl dags att förbundet triumferande slår sig för bröstet och utbringar ett leve för sin förträfflighet. Så är det inte. Allt har sina olika sidor. Det har inte varit utan skäl som den aktuella järnvägssträckan har diskuterats i flera år. I stället för att gå i oexploaterade marker kommer Ostkustbanan nu att passera tätbefolkade områden. Fritidsområden och jordbruksföretag kommer att drabbas även om vi inte anser att de är av samma dignitet som i det område vi värnat.

Vi glömmar inte den motståndare till det valda alternativet, som med darrande stämma bad förbundets företrädare komma och försvara sin ståndpunkt då den första dödsolyckan inträffat på den nya järnvägen genom Skutskär och Furuviik.

UA4 står för Banverkets först framförda sydliga alternativ. UA5, som på kartan är en streckad korridor, fördes fram som ett kompromissförslag. NY är den sträckning Banverket beslutat om och som sammanfaller med NFFKs förslag till alternativ. Ombyggnaden medför att det går fem minuter snabbare att åka sträckan.

Kelvin Ekeland

Är det inte nog med Munkängarna?

De känns igen. Entusiasterna, idealisterna, de som hela livet samlats kring ett enda gemensamt intresse. Med åren har de blivit mer och mer inlästa, mer och mer erfarna, mer och mer kunniga och mer och mer begränsade. Det är egentligen bara de inom gruppen som verkligen förstår hur saker och ting ligger till. Det är inom gruppen den verkliga gemenskapen finns. I en yttre cirkel finns också några med vidare syn på tillvaron. De accepterar kraven för att ta del av den gedigna kunnigheten. Och som regel har man ju också gediget kul i gruppen.

Detta är ett mycket intressant samhällspsykologiskt fenomen. Ibland inträffar en störning. Gruppen får sin lilla sfär rubbad av en burdus omvärld. En oförstående omvärld med helt andra värderingar. Gruppen måste reagera. Finns inte Den Stora Tidningens debattsida öppen för gruppen måste reaktionen få något annat utlopp.

Munkarnas körsbärsträdgård

På Kinnekulle, ett av de mer bekanta s k Västgötabergen, finns ett naturreservat, som heter Munkängarna. Första beslutet om skydd togs 1923 och detta kompletterades 1972. Reservatet fick sin nuvarande omfattning 1990. På markängarnas initiativ utökades då reservatet.

Ser man på Munkängarnas historia så ägdes området under 1400-talet av Vadstena kloster. Munkängarna finns med på en karta över Hällekis år 1689 (Lantmäteriverkets arkiv med signum P 146 4:1). Enligt denna upptages "Engen Muncka Måsen med Ek Hassel och Kierssbers Trän Bewuxin". Om en annan äng på samma karta är antecknat att den är bevuxen med ek, al, några körsbärsträd och hassel.

Västerplana Storäng, som Linné skildrar, var antagligen av samma karaktär som Munkängarna. Trots den bördiga jordmånen där, nämner Linné endast ek och hassel. Inga andra träd.

I sin bok "Västergötland" skriver den uppmärksamme landskapshistorikern Mårten Sjöbeck 1933: "Råbäck har med Turisthotellet som centrum gammalt lockat till sig Kinnekulles turisttrafik. Den av kulturen till alla delar formade och för sin skönhet berömda 'Munkängen' bildar här ett starkt naturinslag. Namnet säger vad den tidigare varit. Denna mycket förvuxna parkväxtlighet, där skogslöken (*Allium ursinum*) sprider sin ihållande lukt i de lövrika kronornas djupa skugga, ger ett urskogsartat intryck. Man påminnes om den förvildade parkanläggningen under Borgholms slott på Öland eller den likaledes förvildade parken vid Örups medeltidsborg i Skåne, där på samma sätt vanhävden är starkt framträdande och skapar skön men falsk naturromantik. Uppröjning är det enda som garanterar dessa vegetationsformers bibehållande åt framtiden. I denna åldriga, åt förfallet överlämnade park ligger den ryktbara Mörkeklevs grotta som exempel på en modeanläggning tillhörande en äldre tids parkkonst. Omgivningen vid Råbäck bildar således ett herrgårdslandskap, där ägarnas kärlek för träd och blommor är icke blott konventionell utan också inspirerad av innerlig naturkänsla. I andra former

erinras man här om det herdelandskap, som Kalm så vackert tecknade redan vid 1700-talets mitt."

I boken "Natur i Västergötland" kan man läsa att Munkängen mellan Hällekis och Råbäck är Kinnekulles största nuvarande (1951) lövängsområde, men att bara vissa partier har den typiska mosaiken av slätteräng och runnor (träd- och buskgrupper) medan andra delar är igenväxta till tät alm-ask-snår.

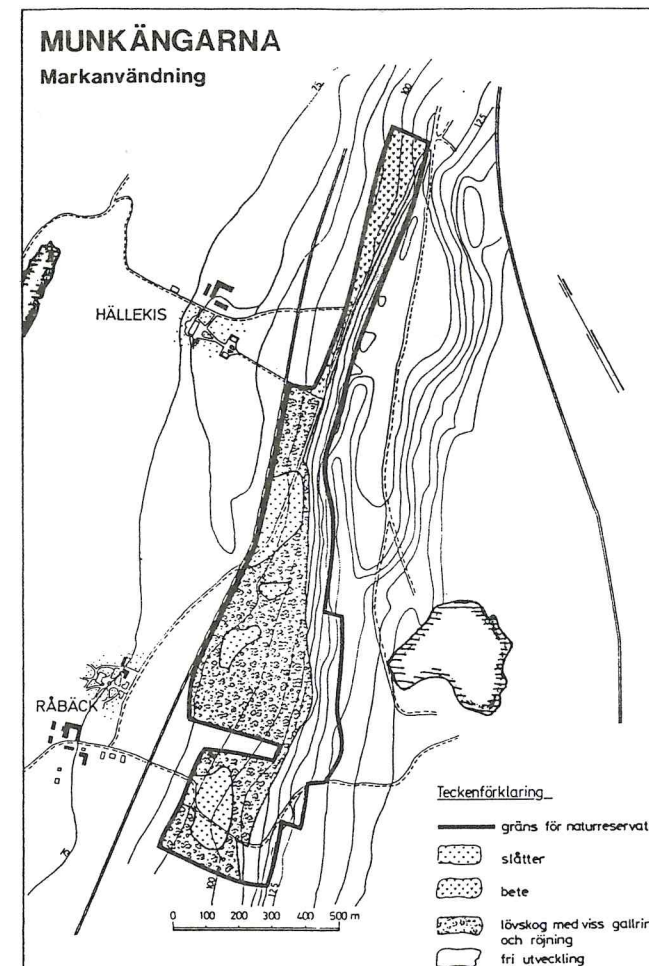
Bengt M P Larsson, bl a initiativtagare till utbildningen i agrarhistoria vid Sveriges Lantbruksuniversitet, konstaterar i en PM 1968 att Munkängarna utgör en alltmer tätande lundvegetation. Endast områdets norra del gör skäl för beteckningen löväng. Föryngringen består till största delen av alm och ask. Ekgenerationen är i huvudsak av hög ålder och spärrgrenigheten hos äldre träd visar att de från början vuxit i en öppen miljö. Årsringsstudier som Larsson gjort visar att ekarna stått öppett fram till omkring 1925/30. Därefter är tillväxten mycket svag.

Larsson citerar Linné, som om lundarna vid Hönsäter, Hällekis och Råbäck skriver "De liknade mera trädgårdar, än vilda parker". Larsson beklagar att han inte lyckats klarlägga när parken anlades, men noterar att den s k engelska parkstilen slog igenom i Sverige under slutet av 1700-talet (Haga, Drottningholm, Forsmark...).

Munkängarna - nu får det vara nog!

En söndag i februari besöktes Munkängarna av en grupp biologer. Mycket engagerade och mycket duktiga på artkunskap. I ett brev till Naturvårdsverkets generaldirektör och med kopia till media, Naturskyddsföreningen, Greenpeace, WWF, ägaren m fl, beskrivs hur gruppen upptäckte, "att en slags avverkning pågick i området. Ädellövträd av olika arter låg fällda och kapade i tremeterslängder. Först efter en stunds vandring i området som berördes av avverkningen kunde man ana vad syftet var. Frihuggning av ekar. Enligt uppgift har markägaren initierat och låtit utföra denna avverkning."

I brevet, som har rubriken "Munkängarna - nu får det vara nog!", framhålls att bristen på död ved har varit

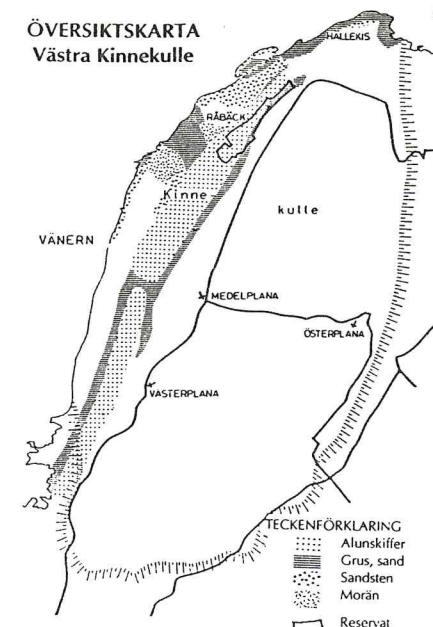
Munkängarnas största problem och att borttagandet av framtidens döda ved är ett stort skyddsproblem. Gruppen konstaterar att i alla typer av reservat med trädskikt råder brist på död ved, framför allt av grova dimensioner.

Ekarna i Munkängarna beskrivs som av "skogstyp med långa stammar och upphissade kronor. Det är inte hagmarksekar av solitärtyp som övervuxits av sekundärträden ask och alm." Man påstår att hagmark inte funnits där avverkning skett. Man kräver att biologisk sakkunskap ska styra reservatsskötseln, att förutsättningarna och föreskrifterna för Munkängarna görs om och att staten förvärvar området och styr den skötsel som ska tillåtas.

Man bör kräva två saker av skötseln när det gäller ett reservat som Munkängarna.

1. Besökaren skall kunna göra sig en bild av områdets historia och utveckling.
2. De för området karaktäristiska biologiska värdena skall bevaras.

Intentionen finns i länsstyrelsers beslutstext, som redovisar reservatets syfte. Formuleringarna är dock något luddiga: "Att för framtiden bevara en för Kinnekulle karaktäristisk kalkstensklev med nedanförliggande ädellövskogsområde av lundkaraktär, där så gott som alla svenska vilda lövträd finns representerade, och att gynna den för lundar karaktä-

ristiska vegetationen med rik vårflora och skuggföredragande växter. I vissa delar av reservatet skall något av den forna ängskaraktären bevaras med öppna slätterytor. Vissa delar av området lämnas för fri utveckling." Man vill allt! Det behövs klarare mål.

Skötselplanen är utförligare men därmed inte tydligare. Den ger en historisk bakgrund, som till stor del bygger på Bengt M P Larssons PM från 1968. Det övergripande målet för skötseln ska vara att bibehålla lövlunds-/lövängskaraktären. Öppna ängspartier bibehålls. Alla inom området växande ädla lövträd och buskar bibehålls i olika åldersstadier. Fördelningen mellan öppna och slutna partier bibehålls. En fri utveckling av den kulturpåverkade skogen skapar möjligheter till bedömning av konkurrens- och successionsförhållanden.

Vårdnyckeln finns i hävdhistorien

Syftet med den här artikeln är inte att döma eller förlöjliga någon. Det är att peka på hur svår vården av kulturlandskapet är. Att peka på att det inte finns något absolut rätt eller fel. Att peka på att allt har en historia och att allt kanske kan förklaras, om man gör sig lite möda. Och att man bör göra sig den mödan. Nyckeln till de flesta vårdproblem finns i markhistorien, som i de flesta fall är den samma som hävdhistorien.

Den exkurerande och skrivande gruppen av botanister, mykologer och taxonomer har vetat vad den vill, men inte så mycket om hur eller varför. Den behöver ett uns sans.

Min bedömning är att Mårten Sjöbeck mycket träffande angav den bästa skötselmetoden: *Uppröjning är det enda som garanterar dessa vegetationsformers bibehållande åt framtiden.* Wilhelm Klingspor på Hällekis har på ett praktiskt vis följt anvisningarna.

Kan inte ekarna i Munkängarna leva tills en ny generation om ett par hundra år är mogen att ta över deras mångfald av gäster - läderbaggar och andra - har omistliga biologiska värden och ett stort kulturarv spolierats. Det är de levande träden som svarar för den döda vedens kontinuitet. Och livets mångfald beror inte bara av död ved.

Åke Carlsson

Bassarovor - uti myrstackar växa de avligt

En myrstack med "omland" kan betraktas som inäga respektive utmark vad gäller näringsflödet. Myrorna hämtar byggmaterial och föda inom reviret och bär hem till stacken. Ofta finner man kvävegynnade arter, t ex hallon och nässlor vid myrstackar. Detta var säkert något som bonden förr observerade. Han kunde köra hem myrstackarna till kålgården eller åkern. Att odla något invid stackarna var dock besvärligt. De flesta låg ju i skogen där boskapen betade. Rovor var en av de få tänkbara växterna eftersom djuren inte betade bladen. Dessutom slapp troligen rovarna sina värsta skadedjur, jordlopporna.

Nedan återges några rader om rovor ur ett manuskript från 1720-talet, skrivet av den lärde prästen Harald Ullenius i Timmele norr om Ulricehamn i Västergötland. Han är mig veterligt den ende som uppmärksammat denna märkliga "nischgröda". Tyvärr meddelar han inte hur odlingen gick till. Sådades frön eller sattes plantor? Det vore intressant om någon av NFFK:s medlemmar gjorde ett försök att odla rovor i myrstackar och helst, för jämförelsens skull, samma sort på åkermark. Om möjligt bör odlingen ske i en gles, betad skog som liknar gamla tiders hagar eller utmarker.

ROFVE-FRÖ bör utsås när monen tager af eller i nedanet. Och rekna Bönderna twenne ROFWO-ONSDAGAR, tå rofwe-fröet bör utsås; nemligen onsdagen före och onsdagen efter midsommar. Lyckeligast är med thetta fröet, när Regnet kommer, strax thet är utsådt, och icke efter stark solhete efter Regnet; Ty tå spricker fröet och blifver inga Rofwor. Jordloppor göra mycket skada på Rofworna. Ty om de fräta bort bladen, blifwa sellan Rofwor. Thet fröet, som man sielf tager af the utsatte Rofwo-stockar kommer bättre fort, än thet, som från utländska orter hemtas. Sår man först på åkern, så är god sand-mylla best; men icke så fet och fucktig jord-mon. Swedjoland, ther löfskog warit, wexer Rofworna best uthi, och jämwel ther gran-skog warit.

Rofwor kunna, om med tunn röd skaft, smaka gemenligen bättre, och sötare, än the, som hafwa hwit skaft. Pigg-Rofwor eller som böndren kalla, Bassa-Rofwor, wexa longa, med en udd ner i jorden, och äro gemenligen beska. Uthi myrstackar wexa the afligt, men ganska små, och med hög och stor kål.

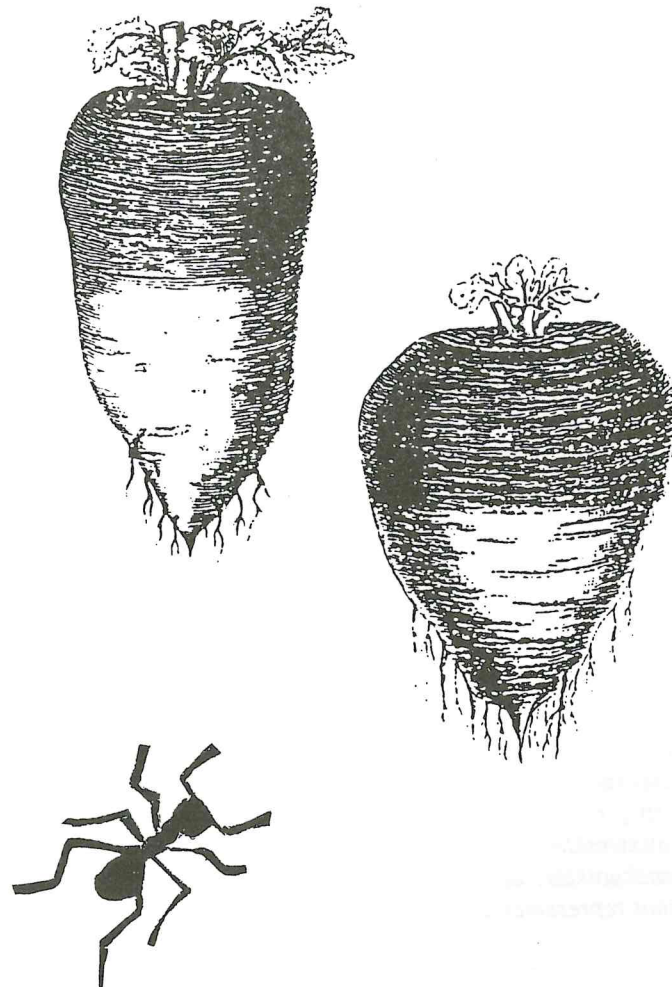
Rofwor heta på latin Rapum, Ital. Rapa, Belg. Rape, Germ. Rübe, Danska Ror, Gall. Rave, Hilp Rabo.

Rofwe-tiuf, som stiel Rofwor, hwilket ock är en lust, som annor tiufnad: men allthen-stund gemene man ej räknar sådant för någon serdeles tiufnad, så kalla the skämtewis then en Rofwe-tiuf, som the skalkas med, ingalunda likwisst tilläggande honom nogon tiufnad; hållande före

tillåteligt wara, at utur ens Rofwe-gård taga 5 Rofwor, 1 i munnen, 1 i hwar handen och 1 under hwar armen. Men på sådant skulle Rofworna snart gå med. Lagen hafwer så en Rofwe-tiufnad: Stiel man Rofwor eller Bönor warder tagin wieder: Böte [oläsligt ord] til treskipis. Rofwor kallas gemenligen Tiufwe-mat, emedan man sellan niuter them för tiufwar. SÅ ROFWORR, så Rofwe-frö. Om Rofwor är ock dichtat en gammal wisa ROFWE-WISAN, kallad.

Manuskriptet förvaras i Stifts- och landsbiblioteket, Skara. Ett varmt tack till David Haldorson, Ulricehamn, som gett mig utdraget ur Ullenius text.

(Aritkeln har tidigare gått att läsa i föreningen Sesams Medlemsbok 1994-1995.)

Litteratur om Kulturlandskap VI

Litteraturlistan är här igen. Vi börjar med att presentera en förnämlig översikt gjord av Mari Sylte och Ingrid Finne Klynderud vid NLH-Fagtjenesten, N-1430 ÅS. Tel 64 94 13 65.

Litteraturoversikt. Aktuell informasjon - Lær mer om kulturlandskap, Finne Klynderud, I. & Sylte, M. 1995. NLH-Fagtjenesten. 80 sid.

Här följer ett urval skrifter från översikten.

Bevaring av genressurser hos norske husdyr
Norsk Landbruksmuseum 1989. Rapport 31 sid.

Blomstereng til veganlegg
Håbjørg, M.B. 1992. Vegdirektoratet ved Miljøkontoret.

Har du tap av husdyr som skyldes fredet rovvilt?
Direktoratet for naturforvaltning, 1993. Folder.

I brennesle-krattet
Hansen, G. Grøndahls. 64 sid.

Jordbrukets Kulturlandskap
Moen, K.J. & I.F. Klynderud, 1994.
NLH-Institutt for økonomi og samfunnsfag. 58 sid.

Kulturlandskapet i kommuneplanen
Blomquist, S. 1993. Telemarksforskning. 48 sid.

Kystlynghei på Vestlandet og i Trøndelag
Fremstad, E., Aarestad, P.A. & A. Skogen, 1991.
NINA. 172 sid.

Landskapsopplevelse og landskap: Ideologi eller ideologikritikk?
Geelmuyden, A.K. 1989.
NLH-Institutt for landskapsarkitektur. 120 sid.

Lauv som fôr til småfe
Garmo, T.H. & J. Nedkvittne, 1985. NLH-Institutt for husdyrenæring. Særtrykk av Sau og geit nr 6/85.

Litt om skogbeiter.
Vegetasjon, beiteplanter og næringsinnhold
Garmo, T.H. 1985. NLH-Institutt for husdyrenæring. 32 sid.

Organisering av utmark
Kristensen, B. & P.E. Sigstadsø, 1990.
Landbruksforlaget. 111 sid.

*Nu kläder sig tanken i sommarkostym
och inhänger grubbelkavajen
på vinden, i malmedlets vinterparfym.
Det ligger en ångbåt vid kajen.
Nu löser han klippkort till lågtariff.
Nu tjuvstartar tanken till sommarens fester.
Nu intager tanken en ångbåtsbiff.
Långt före oss andra tar tanken semester.*

*Nu långsitter tanken på utedass
och lusläser urgamla Allers.
Han smuttar förstrött på en jordgubbsglass.
Till sist drar han upp sina brallers
hopsäckade hög och tar på sig sina hängslen.
Nu klättrar han glatt över kreatursstängslen.
Nu skräms han från vettet av grannens tjur.
Ty tanken är inte så van vid djur.*

ur Tage Danielssons Tanke från Roten 1976

Prosjekt "blomstereng"
Oslo kommune, 1990. 33 sid.

Skjøtselplan for Store Sjuve
Rooth, L. & G. Kongshaug, 1993. Kulturlandskapgruppa i Vestfold. 26 sid.

Sæterlandskapet - et kulturlandskap i endring
Daugstad, K. 1990. Universitetet i Trondheim. 171 sid.

Truete kulturbetingede planter i Norge. 2 vol.
1. Åkerugras. 2. Gårdstunplanter.
Høyland, K. 1993, 1995. NINA. 44+34 sid.

Urteproduksjon - en ny næring i Norge
Bratberg, E. 1995. NLH-Institutt for Hagebruk. FAGnytt.

Utmarksbeite for sau
Garmo, T.H. & J. Nedkvittne, 1985. NLH-Institutt for Husdyrenæring. Særtrykk av Sau og geit nr 3/85.

Utmarksressurser. Kulturlandskap
Clemetsen, M. & K. Kerner, 1992.
Norsk senter for økologisk landbruk. 35 sid.

Våtmarker i kulturlandskapet
Gaarder, G. 1994. Norges Bondelag. 31 sid.

Inom kampanjen Markernas Mångfald, som Jordbruksverket driver tillsammans med Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket har litteratur om kulturlandskap producerats. Några titlar presenteras på denna sida.

Allmogeåkern. När såg du en vallmo senast?
Holmberg, J & Hellner, A-K 1996. Skövde kommun. 8 sid.
Biologisk mångfald i åkerns miljö. Fakta. Praktiska tips.

Artrikare vägkanter - en idéskrift
Hammarqvist, J. m. fl. 1997. Vägverket. 48 sid.
Sveriges samlade vägkantsareal är ungefär lika stor som Ölands yta. I många trakter lever det äldre landskapets växter kvar just i vägkanten. Anpassad skötsel kan höja artrikedomen. Ger fakta och inspiration. Väl och vackert illustrerad.

Berikat landskap
Rizell, M. 1996. Hushållningssällskapet. 16 sid.
Vård av småbiotoper på en slättbygdsgränd. Vattendrag, våtmarker, mägergravar, åkerrenar, lähäckar och vägrenar

Ekjättar - historia, naturvärden och vård
Hultengren, S. Pleijel, H. & Holmer, M. 1997.
Naturcentrum AB. 32 sid.
Historik. Arter som lever i och på en ek. Hot, skötsel. Jämför artikeln:
"Är det inte nog med Munkängarna?" och notisen
"Nyupptäckt ekjätte i Småland".

Grinduga by - Natur och kulturhistoria i ett ålderdomligt odlingslandskap
Beier, B-A. 1996. Gävle kommun. 50 sid.
Kulturgeografisk beskrivning och historisk skildring av Grinduga by, som återspeglar ett äldre småskaligt jordbruk.
Jämför artikeln:
"Att vinna en miljöseger är ingen triumf".

Landsbygdens äldre kulturmiljö ur lantbrukarens synvinkel - Med Blekinge som exempel
Nilsson, M. 1996.
Uppsala universitet, Kulturgeografiska institutionen. 28 sid.
Människor och deras värderingar av landskapet sätts i centrum. Intresse och kunskap som bevarandeorsak. Det sociala arvet.

Mångfaldens marker. Bönder, gårdar och fodermarker i Älvsborgs län.
Carlsson, Å, Hagman, T. & Schillander, P. 1996.
Länsstyrelsen i Älvsborgs län. 64 sid.
Jordbrukaren i centrum. Inspirerande presentation av gårdar med traditionell hävd. Ångar, betesmarker, rösen hägnader, gamla ekar och hamlade träd. Illustrativa och vackra fotografier.

Natur och kultur i Stenbrohult
Nilsson, S.G. & Rundlöf, U. 1996.
Naturskyddsföreningen i Kronobergs län. 88 sid.
Om historia, växt- och djurliv i den socken där Carl von Linné föddes. Kulturlandskapets variation sedan medeltiden behandlas med utgångspunkt från smålandssocknen.

Naturvård med betesdjur. Nöt och får
Matzon, C. 1996. Jordbruksverket. 94 sid.
Behandlar markanvändning och betesdjur i ett historiskt perspektiv. Tar upp betesmarkernas naturvärden och produktionsförmåga. Sambandet mellan betesdjur och betesmark, djurens betesbeteende. Hägnader och andra anordningar för bete. Arter och raser: gutefår, pälsfår, finullfår, ryafår, allmogefår, skogsfår, roslagsfår, Dala pälsfår, importerade får, SRB, SLB, fjällkor, rödkullor, väneko, svensk jersey, importerade kötttraser.

Två nya filmer stöttar kampanjen Markernas Mångfald.

Bondens landskap
Malmqvist, O. & Welander-Larsson, I. 1997.
Markernas Mångfald.
En resa från Hallands slättbygder via mellanbygden i Småland till skogsbygden i Jämtland.

Grönskande ängar i luften
Carlsson, Å. & Quint, S. 1997. Camera Q.
Detta är den andra filmen om träd i odlingslandskapet av Åke Carlsson och Stefan Quint. Den första heter "Gamla ekar".
Filmen ger en kunnig och faktarik presentation av det gamla sättet att ta löv som foder. Den berättar om lavar och insekter på lövtäktsträden och ger praktiska råd.
En intervjuad lantbrukare "topphugger" sina träd för att det är så roligt och man mår så väl av att se naturens växtkraft.
Jämför artikeln:
"Grönskande ängar i luften", LOMMEN nr 8/1992.

Ottenby - naturen och historien

Ottenby är ett namn som åtminstone glimtar förbi alla något naturintresserade. Ottenbys betydelse som flyttfågellokal är känd sedan slutet av 1800-talet. Sveriges första fågelstation etablerades där 1946. Ölands södra udde, där Ottenby Kungsgård ligger, nämns ofta i väderrapporterna. Där finns Länge Jan, Sveriges högsta fyrbyggnad, 40 meter hög och 197 trappsteg till lanternan. Någon kanske har minnesfragment av "ottenbyhästarna". Andra av den Stora muren, Karl X Gustafs mäktiga monument, som också inhägnade djurgården med dovhjortarna. De mest insatta vet att Ottenby sedan 1970 är ett naturreservat.

200 000 människor kommer av olika anledningar till Ottenby varje år. Man kan förmoda att åtskilliga av områdets många värden och begivenheter går dem förlorade, även om de är alldeles överväldigade av intryck då de vänder hemåt.

Så behöver det inte vara längre. I en alldeles överväldigande vacker och informativ bok kan man nu bekanta sig med Ottenby. Först Nils Forsheds fantastiska och flödande bildmaterial. Han ser allt och återger det med mästertlig koncentration. Urban Ekstam och Olof Johansson kompletterar med text och fångar in hela historien, från kambrium och ordovicium till 1997 års naturum.

Berättandet är behagligt. Det växlar från allvarsord om miljön till anekdoter och skrönor där glittret i förmedlarnas ögon lyser igenom. "Och stora ålar sätter de i sig. Jag såg en gång en skarv som hade fångat en ål som var så stor att halva ålen hängde ut ur arselet på den."

Vi möter Riddar Staffan. Vi möter Jungfru Rosenkind. Vi möter så många, arrendatorer, hovjägare, räfspojkar..

Forsheds fantastiska ritstift och penslar fångar historien och förklarar nutiden. Han visar till exempel hur Ottenby lund brukades genom stubbskottsbruk och hur detta bidrog till att hålla lunden gles och öppen.

Historiskt material verifierar fantasins tolkningar. På lantmätare Lars Johanssons karta från 1676 finns de slingrande buketterna av stubbskottsbjörkar avbildade som trädssymboler i hela lunden.

Hävdhistorien finns ständigt i bakgrunden. Den förs fram som den väsentligaste förklaringen till att det ser ut som det gör i Ottenby. Hart när varje art kan kopplas till någon mänsklig åtgärd, några också till underlåtenheter.

Med boken kan man göra en härlig länsstolsresa till Ottenby. Ett substitut är den inte, men ett måste. Och har man avnjutit boken måste man också till Ottenby. Och det blir svårt att komma därifrån. Det finns så mycket att kontrollera och följa upp.

Ottenby - naturen och historien
Ekstam, U. Forshed, N. & Johansson, O. 1997.
Triandrum förlag. 104 sid. Rikt illustrerad.

Notisnytt

Öresundsbron blir dyrare än budgeterat

När budgeten för Öresundsbron antogs 1995 beräknades förbindele kosta närmare 14 miljarder danska kronor.

Nu blir det dyrare än beräknat att bygga Öresundsförbindelsen. Hittills har budgeten stigit med 825 miljoner danska kronor. Det visar Öresundskonsortiets senaste budgetrevision.

Anledningen till att budgeten inte håller är ökade kostnader. Bland annat krävs det att man anlägger två seglingsrännor.

☺

Vi höll på att skriva i rubriken: Öresundsbron blir dyrare än beräknat. Det är ju en orimlighet. Finns det någon som inte trott att bron ska bli dyrare än beräknat?

Stridsvagnar som värn för biologisk mångfald

Forskare vid det tekniska universitetet i Berlin har konstaterat att stridsvagnar också är värdefulla för naturen. I det forna Östtyskland var det de tusentals sovjetiska stridsvagnarna som slog vakt om den biologiska mångfalden.

Under övningarna inom de områden som Röda armén lagt beslag på som övningsområden, ryckte stridsvagnarna upp vegetation och jordlager alldeles som vildhästar, uroxar och visenter gjort i alla tider. Stridsvagnarna sörjde alltså för en kontinuitet i markens störningar, som gav ett positivt resultat. En lång rad växt- och djurarter som är anpassade till den här formen av störningar gynnades. Nu är de hotade.

☺

Samma fenomen finns i Sverige. De sandiga utmarkerna i sydöstra Skåne är ett exempel. Stridsvagnarna på Revingehed hanterar sandställen på samma sätt som tidigare hästflockar och kreaturshjordar gjort. Sandlilja och sandnejlika kan därför fortfarande sprida sin starka och fägnande doft.

Samma effekt har den ökända Kiviks marknad. Folkhoparna åstadkommer på några marknadsdagar samma markstörning, som stridsvagnarna gör under året.

Fäbodbrukare får livsmedelsverket att backa

Svenska fäbodbrukare har på olika sätt protesterat mot att livsmedelsverket vill hävda pastöriseringstvånget även på fäbodar.

Konkurrensvillkoren kan nu komma att förbättras för fäbodidkarna. Livsmedelsverket är berett se över kravet på pastörisering för vissa produkter tillverkade av mjölk. Det uppger jordbruksminister Annika Åhnberg i ett svar på en fråga från riksdagsman Sigrid Bolkeus (s).

Annika Åhnberg har av Livsmedelsverket fått veta att det är möjligt att i viss omfattning liberalisera pastöriseringskraven för att upprätthålla fäbodkulturen. Hon tänker därför verka för att fäbodbrukarna får villkor för ostproduktionen som innebär förbättrade konkurrensmöjligheter utan att konsumenternas hälsa äventyras.

☺

Detta är egentligen en fråga om praktisk tillämpning av Rioöverenskommelsen - Agenda 21. Där talas om rätten för lokalbefolkningar att utnyttja den biologiska mångfalden till sin fördel. Ostkulturer, som kan vara speciella för varje fäbod, är i hög grad levande. Pastöriseringskravet riskerar att slå ut dem och trivialisera produkterna.

Nyupptäckt ekjätte i Småland

I skriften "Ekjättar - historia, naturvärden och vård" (1997) omtalar Svante Hultengren en ek med en omkrets på 12 meter vid Ålems kvarn ca tre mil norr om Kalmar.

Holländaren Jeroen Paters har en databas över europeiska jätteekar. Där hamnar Ålemseken på femte plats, om man undantar sådana träd som idag endast är ruiner.

Denna ek tycks inte tidigare ha uppmärksamats av natur- eller hembygdsvårdare. Följaktligen är den inte fridlyst. Den lär vara svår att hitta eftersom den växer omsluten av lövskog, som till synes obevekligt håller på att kväva ekjätten.

♣

Vem ska förbarma sig över jätteeken och ge den ljus och luft på nytt? Kanske kan notisen locka dit en hord turister, fotografer och filmare, som i sin bildanstormning friställer den arme.

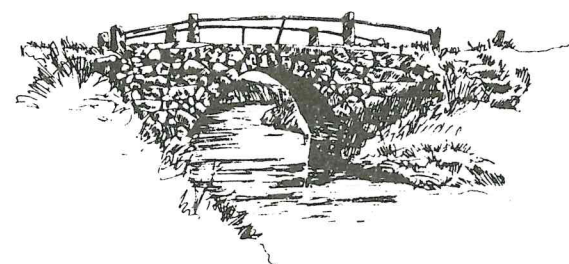
-När det högteknologiska livet blir alltför hektiskt är det skönt att veta att vissa saker ligger utanför vad vetenskapen förmår förstå, skönhet till exempel...

-Det har de ju redat ut! Det är bara neurokemiska reaktioner på yttre stimuli! Men lugn, än vet de inte vad som finns i vingummi!

Om årsmødet i Sønderjylland 1997

Årsmødet 1997 foregår i Danmark, og vi har valgt at sætte fokus på Sønderjylland. Det har vi gjort af mange grunde, som vi vil prøve at fortælle om her.

For det første er kulturlandskabet i Sønderjylland noget helt specielt, ikke mindst i nordisk sammenhæng. Der er tale om en klar tredeling af landsdelen på tværs af den jyske halvø. Som i det øvrige Jylland er østkysten præget af et bakket, frugtbart morænelandskab med mange fjorde. Vi skal bo i omgivelser på Sandbjerg, der på smukkeste vis bekræfter dette landskabsbillede. I den midterste del af Sønderjylland ligger geesten, et særligt udtryk for det landskab vest for isens stilstandslinie, der er præget af smeltevandets aflejringer i form af hedesletter uden om bakkeøerne, og som har betydet store græsningsarealer i det flade landskab mellem morænelandskabet i øst og marsken i vest.

Marsken er det helt specielle kulturlandskab, som strækker sig langs Vesterhavets kyst fra området omkring Esbjerg til Holland. Det er egentlig baseret på naturlige frugtbare klægafler som følge af tidevandets store skiften. Men fra middelalderen er denne proces blevet forstærket ved at menneskene har opsat faskiner og andet, der hurtigere har kunnet fange aflejringerne. Siden er der blevet bygget diger for at beskytte befolkningen, som indtil da havde boet på forhøjede værfter i marsken, og for at sikre landbrugsarealernes mod oversvømmelse. Det viste sig meget rentabelt at opfede kreaturer i marsken hentet fra Nørrejylland og sende dem videre til kvægmærkede i Europa. På den måde blev der grundlagt store rigdomme i marsken, f.eks er guldhornene, Danmarks største guldfund fra jernalderen gjort her ved Gallehus. Samtidig var med marsken som et kulturlandskab skabt et meget vigtigt fourageringsområde for trækfugle mellem Nord- og Sydeuropa. For ornitologer er marsken et af de meget interessante områder i trækfugletiden. Lørdagens ekskursion vil være helliget dette specielle kulturlandskab, hvor vi vil køre nordfra og slå et slag om Ribe ned gennem marsken med forskellige stop undervejs. Vi vil også komme syd for grænsen og se det tyske marsklandskab - SÅ HUSK PAS (trods Schengen-aftale!). Ligeledes vil marsken stå centralt i indlæggene i fredagens foredragsrække.

En anden væsentlig grund til at besøge Sønderjylland er de særlige historiske forhold. Sønderjylland betegner den sydlige del af Jylland, strækkende sig fra Kongeåen til Ejderen, og kaldes også Slesvig. Dette område havde fra den tidlige middelalder en særstatus i det danske rige, idet det var et særligt grænseområde med kongeligt udnævnte jarler til at varetage den militære sikkerhed. Hurtigt fik området status af et hertugdømme, der tjente som underhold for den næstældste søn, der ikke blev konge. Tilsvarende blev Holsten et hertugdømme, men under den tyske kejser. Hertugdømmerne Slesvig og Holsten blev gennem historien udsat for en række delinger mellem specielt på den ene side den danske kongemagt, der kunne fungere som hertug både i (dele af) Slesvig og Holsten, og Gottorperhertugen. I 1721 kom hele hertugdømmet Slesvig under den danske krone, mens Holsten fortsat var delt. I kølvandet på den franske revolution dukkede nationalspørgsmålet op alle steder i Europa, herunder selvfølgelig også i grænselandet mellem dansk og tysk. Det førte til de to slesvigske krige, 1848-50, hvor Danmark var den sejrende part, og 1864, hvor Danmark tabte og måtte overlade hele Sønderjylland til Prejsen/Tyskland. Dette medførte klare konfrontationer i det daglige mellem de to nationaliteter og ved fredsafslutningen efter 1. verdenskrig blev der trukket en grænse efter nationalt tilhørsforhold, således at Sønderjylland blev delt. Denne grænse har holdt lige siden, men i dette forår er der en heftig debat omkring spørgsmålet Euroregion Slesvig, som vil danne et råd for tættere samarbejde mellem Sønderjyllands amt og de to nordtyske amter og gøre grænsen overflødig. Disse nationale forhold, som er historisk begrundede, er så specielle i nordisk sammenhæng, at vi gerne vil præsentere dem i foredragsform torsdag aften og på ekskursion søndag formiddag, hvor vi skal besøge det krigeriske landskab i Dybbøl efter 1864.

En tredje grund til at Sønderjylland kan være interessant er, at der i det sidste halve år har været en diskussion omkring selvforvaltning og overgribende statslig indgriben og administration, specielt i marsken. Vi vil ikke særligt berøre denne konflikt, som bærer rødder af populisme og selvtilstrækelighed, men det rører ved nogle væsentlige spørgsmål omkring forvaltning af kulturlandskabet, som vi forhåbentlig kommer ind på.

Det skal sluttelig ikke skjules, at 3 af arrangementsgruppen stammer fra Sønderjylland, uden længere at være lokale. Dette skulle give nogle forudsætninger for at bibringe særligt engagerede guidninger.

Gunnar Solvang

Kurt Borella

Niels Hørluck Jessen

Per Grau Møller

Årsmøde i Nordisk Kulturlandskabsforbund 1997

28-31 august, i Sønderjylland

Program

Torsdag den 28. august

- 18.00 Ankomst til Sandbjerg
- 18.00 - 19.00 Middag
- 19.30 - 20.00 Allan Zinn, landskabschef: Velkommen til Sønderjyllands amt samt introduktion til det sønderjyske kulturlandskab
- 20.00 - 20.15 Præsentation af Sandbjerg, ved mus.insp. Gunnar Solvang
- 20.15 - 21.00 Niels Henriksen, dir. for Grænseforeningen: Nationalitetsspørgsmålet i Sønderjylland nu og tidligere
- 21.00 - 21.45 Inge Adriansen, mus.insp.: Striden mellem dansk og tysk afspejlet i det sønderjyske kulturlandskab.

Fredag den 29. august

- 09.00 - 09.45 Carsten Porskrog Rasmussen, lektor: Sønderjyske kulturlandskaber - i historisk perspektiv
 - 09.45 - 10.30 Niels Hørlück Jessen, antikvar: Tøndermarskens historie
 - 10.30 - 10.45 pause
 - 10.45 - 11.30 Gunnar Solvang, mus.insp.: Rømmø's kulturlandskab
 - 11.30 - 12.30 Sven Tougaard, mus.insp.: Vadehavets naturlandskab
 - 12.30 - 13.30 frokost
 - 13.30 - 14.15 John Frederiksen, Ribe amt: Forvaltningen af Vadehavet
 - 14.15 - 15.00 Thyge Nielsen, landbruger: Landbruget og marsken
 - 15.00 - 15.30 kaffepause
 - 15.30 - 16.15 Carsten U. Larsen, Skov- og Naturstyrelsen: Forvaltningen af marskens landskab
 - 16.15 - 17.00 Ingeborg Svennevig, antropolog: Befolkningens syn på marskforvalterne
 - 17.00 - 18.00 Rundvisning på Sandbjerg, v. Gunnar Solvang
 - 18.00 - 20.00 Middag
 - 20.00 - Årsmøde
- Mulighed for visning af lysbilleder fra tidligere årsmøder

Lørdag den 30. august

- 08.00 - 20.00 ekskursion til Marsken - særskilt program
- 20.00 - festmiddag

Søndag den 31. august

- 09.00 - 12.00 Dybbøl - et militært kulturlandskab, ekskursion guidet af Inge Adriansen
- 12.00 - 13.00 Frokost med kaffe - derefter afrejse.

Årsmøde ekskursion lørdag den 30 august

Hovedtema: marskens landskab

Vi vil belyse temaet ved at køre en tur gennem marsk-landskabet nordfra og komme ned syd for den dansk-tyske grænse for at se den "tyske" marsk. For at komme til vestkysten passerer vi et tværsnit af det sønderjyske kulturlandskab. I hovedtræk ser programmet således ud:

Ribe - det nuværende Danmarks ældste by - en kort gennemkørsel

Rømø - et kort besøg på den eneste danske ø i vadehavet med en dæmning for at få et indtryk af kulturlandskabet

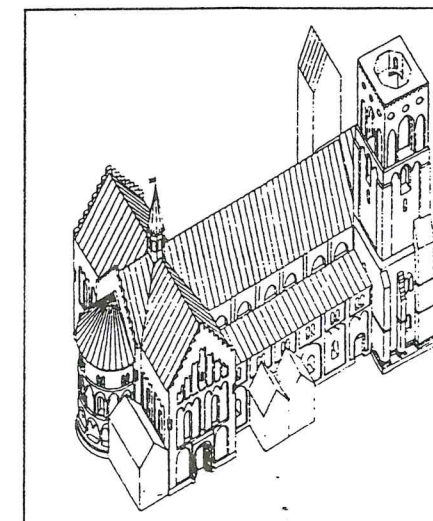
Ballummarsken - den nordligste marsk, hvor der har været bebyggelse på værfter, men som blev forladt for 200 år siden.

Tøndermarsken - den sydligste største danske marsk, som fortsat er beboet. Der er sket inddæmninger gennem flere århundreder, senest med Margrethe-diget fra 1970'erne. Vi har mulighed for ved Højer at se det nye dige på tæt hold, hvor der samtidig er lavet udstilling om vadehavet. Ved Møgeltønder, en lille idyllisk landsby, ligger godset Schackenborg, som i dag er i eje af prins Joachim og prinsesse Alexandra. Vi gennemkører Møgeltønder og får derved alene fra bussen mulighed for at beskue de forskellige faser i marskdannelsens, inddigningens og bebyggelsens historie.

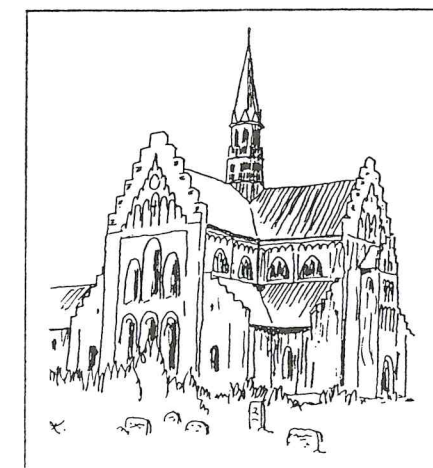
Gudskog - ved Rudbøl passerer vi den internationale grænseovergang og kommer ned i den tyske Gudskog, som har en anderledes inddigningshistorie.

Draved skov - lidt nordøst for Tønder ligger Draved med gammel urørt naturskov med bla. stenalderurskovens hovedtræart skovlind - vigtig for forskning i naturskovsudvikling.

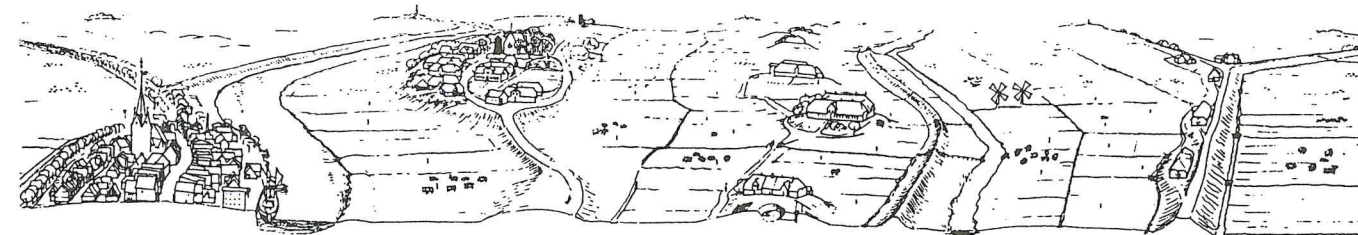
Løgumkloster - en særpræget sønderjysk bysamfund opbygget omkring et gammelt, smukt cistercienserkloster.

Ribe domkirke o 1283-1333, da man på det nedstyrtede nordre trappetårns sted rejste borgertårnet, samtidig med at andre gotiske tilbygninger begynte at komme til.

En lille del af det oprindelige kloster, grundlagt omkring 1173, eksisterer endnu. En hårdhændet restaurering i 1844-45 ændrede en del på bygningens udseende.

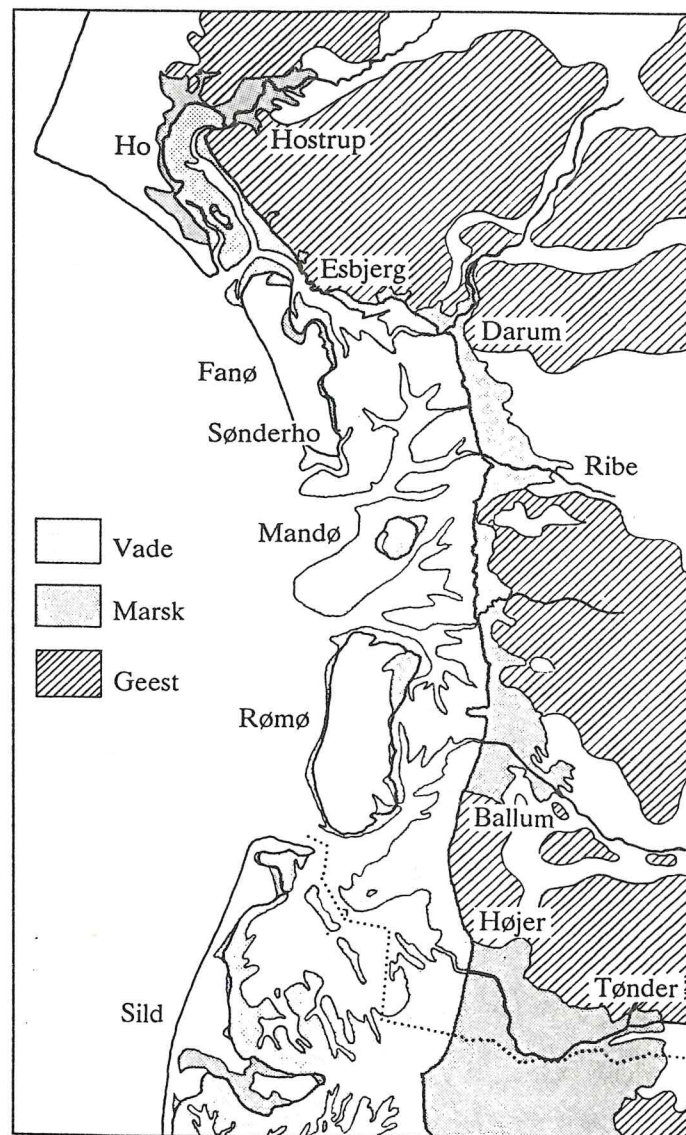

Bebyggelsestyper i marsken

Gunnar Solvang

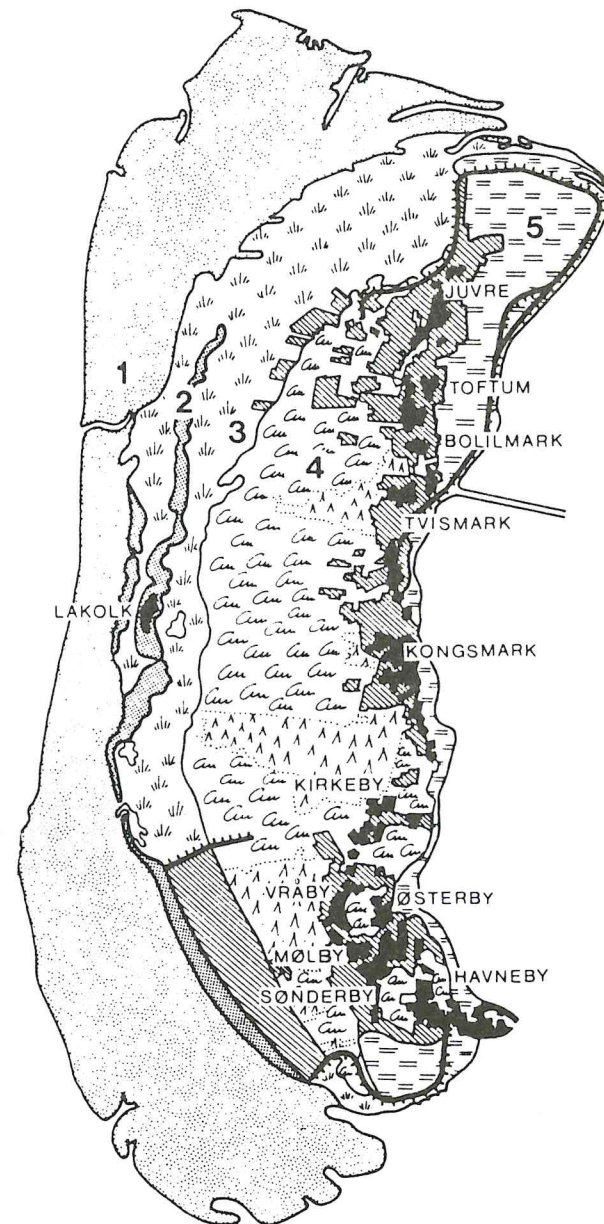
Rømø kulturlandskab

Rømø er et af de områder i marsken vi skal høre om og besøge i tilknytning til Nordisk Kulturlandskabsforbunds årsmøde. Det er en lille klitø på ca 130 km², beliggende i den danske del af vadehavsregionen fra Blåvandshuk og Ho Bugt i nord til den dansk-tyske grænse i syd.

Vadehavet strækker sig helt ned til Den Helder i Holland. Regionen udgør et af jordens væsentligste vådområder - på trækfuglenes vigtigste Europa-ruter. Det rummer et betydeligt natur- og kulturlandskab, rigt på dyre- og planteliv samt kulturhistorie.

Den halvmåneformede Rømø er særpræget ved landskabets skarpe zoneopdeling i nord-sydgående retning:

1. Yderst ligger forstranden, som under de kraftige efterårs- og vinterstormfloder overskyldes af Vesterhavet.

2. Havklitrækken, der afgrænser forstranden mod landsiden - klitter, som er blæst op inden for de seneste 200 år. Mod syd går klitrækken over i det brede, naturskabte Sandflugtsdige, der sammen med to forbundne diger udgør øens sydlige stormfodsværn.
3. "Stranden" - et bælte af strandeng og sandmark med græs - den gamle forstrand - som ligeledes kan oversvømmes bag klitrækken.
4. Rømø gamle centrale "klitkerne", hvis yderste klitrække for ca 200 år siden udgjorde havklitter. Området er dækket af klithede og plantage, tilplantet i 1920'erne.
5. Marsken langs øens østkyst - hovedparten er græsland, beskyttet mod stormflod og oversvømmelse af diger anlagt i 1920'erne, hvilket var afgørende for landbrugets udvikling.

Øens agerjord ligger som et langstrakt, fliget bælte langs klitkernens østside. Her ligger også bebyggelsen. En række åbne smålandsbyer, med spredte gårde, husmandsbrug og -huse, som altid har været i flertal på Sønderland. Mange huse og "kommandørgårde" kan føres over 200 år tilbage, til øens storhedstid.

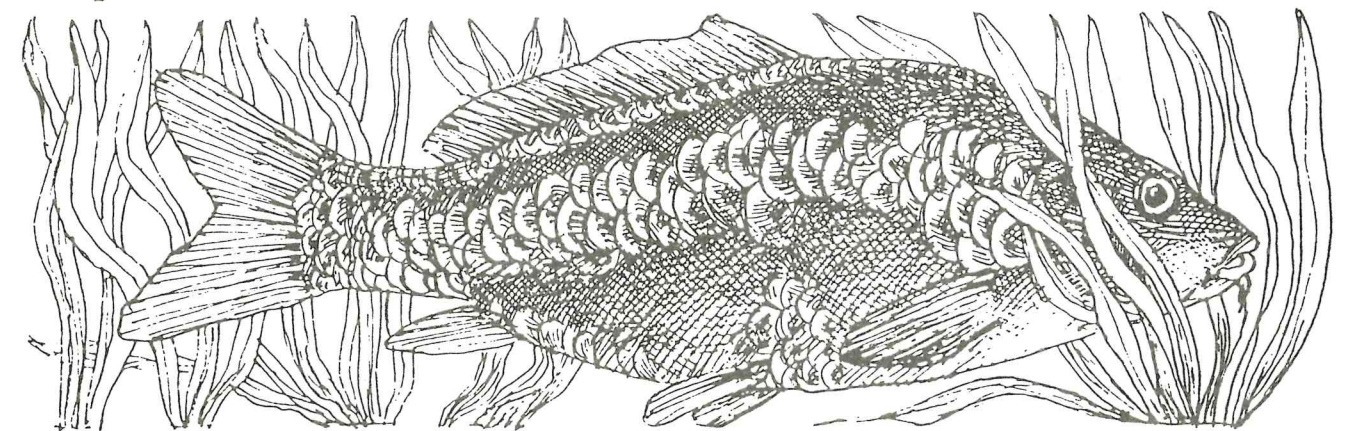
Røms natur- og kulturgeografiske forhold har gennem historien spillet en vigtig rolle i befolkningens tilværelse. Her var tale om udpræget "økologisk balance" gennem fordeling og udnyttelse af de sparsomme ressourcer, som dog ikke var tilstrækkelig til brødføde en større befolkning. Rømøboerne fik deres hovedindkomst fra skibsfart uden for øen. I 1700- og 1800-tallet drog næsten alle mænd i fremmed tjeneste på hvalfangst ved Grønland og Spidsbergen - mange som kaptajn, såkaldt kommandør. Senere fulgte torskefiskeri ved Island. Kvinder og andre tilbageblivende varetog et sparsomt landbrug og udnyttede andre af øens naturforekomster. Der er således tale om en række faser i øens historie med store variation i befolkningstallet, dets økonomiske sammensætning og skiftende erhvervsmønstre.

I sidste halvdel af 1800-tallet afvikledes sejskibsfarten gradvist. Befolkningstallet gik tilbage og øen omstillede sig til landbrug med hovedvægt på kvægbrug takket være de gunstige græsningsforhold. Efter at øen fik dæmningsforbindelse i 1948 er landbruget blevet afviklet på de fleste mindre ejendomme til fordel for turisme og sommerhusfolket.

I dag driver ca 20 landbrug øens jorde. Driften er stadig overvejende baseret på kvægavl og udnyttelse af de righoldige græsressourcer, selv om kornavl også er af betydning.

Kelvin Ekeland

Karpedamme i Gråsten

I förra numret noterades att det i Sverige saknas någon som officiellt ansvarar för den mångfald som i tusen år odlats i dammar och andra anlagda vatten. Karpar nämndes som exempel på fiskar, vilka kan ha bildat lokala raser.

Från Danmark har jag hört om en i hög grad levande karpodling. Eftersom denna finns vid Gråsten Slot, inom räckhåll från Sandbjerg Slot, där årsmötesdeltagarna bor, passar det bra att förmedla uppgiften. Slottsparken har fyra karpsjöar, uppkallade efter drottningen och hennes döttrar.

"I sidste halvdel af 1800-tallet blev De Hertugelige Karpedamme i Gråsten anlagt af Hertugen af Augustenborg efter tysk mønster. Karpedammene er Danmarks største og repræsenterer et stykke spændende sønderjysk kulturhistorie.

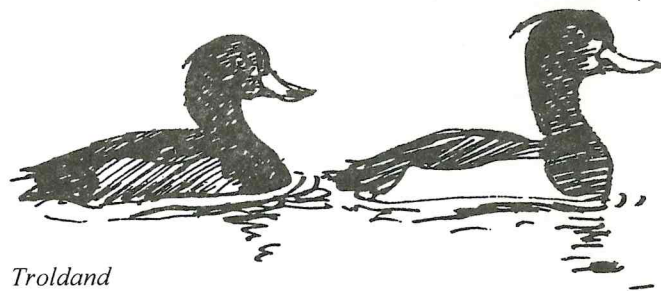
Tæt ved Slotssøen findes yngledammene, hvor karperne gyder og yngler i sommerperioden. Om efteråret sættes yngelen ud i karpesøerne. Tre år senere tømmes de for vand. Karperne, ca 1,5 kg, fanges og sælges."

Sandbjerg og Als Sund-området

Ved Alsund fandt de sidste, afgørende kampe sted mellem Danmark og Preussen i krigen 1864. Danmark tabte krigen, og Sønderjylland blev en del af det tyske rige fra 1864 til genforeningen i 1920.

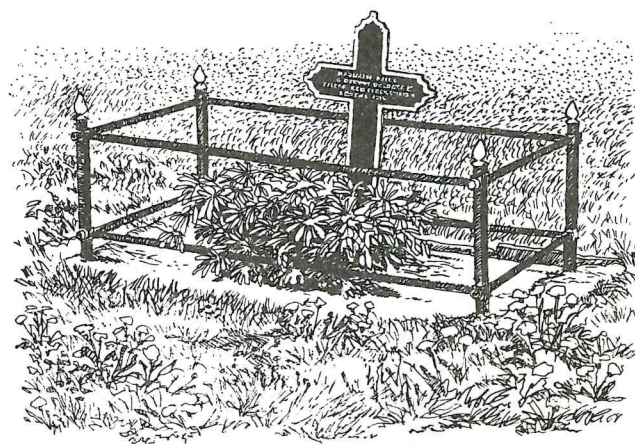

I bøgetræerne skar danske og tyske soldater deres navntræk, regiments- og stamnumre, hvoraf enkelte stadig ses. Og langs den gamle gendarmsti ved kysten finde endnu rester af ramper, hvor preussensens robåde blev sat i vandet og udgravninger fra preussiske kanonstillinger.

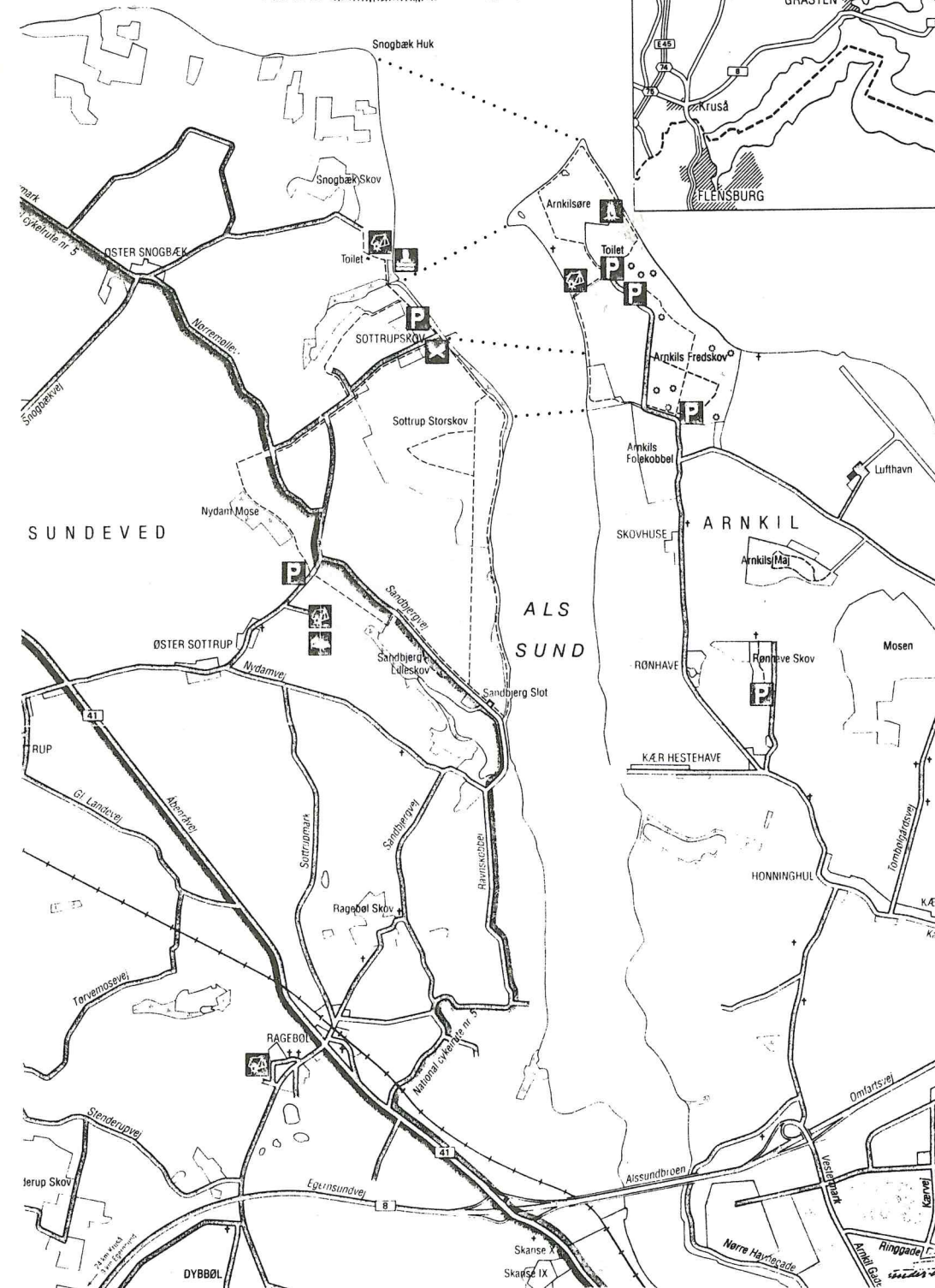
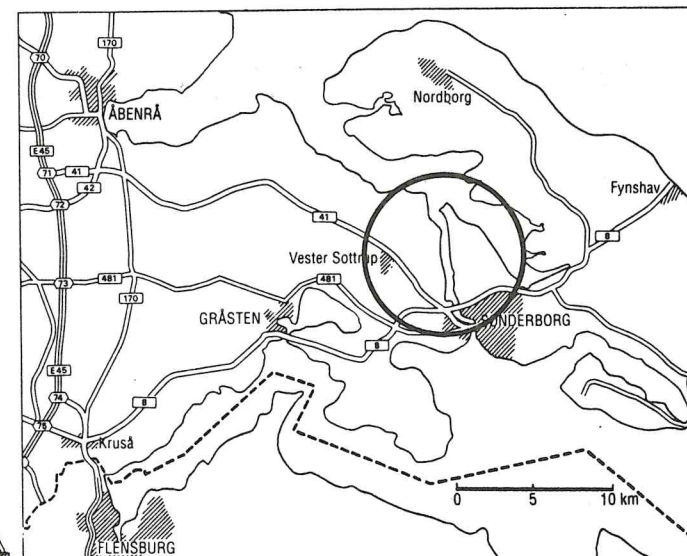
Troland

Grav- og mindesten rejst overalt i landskabet fortæller om dette særligt stykke danmarkshistorie.

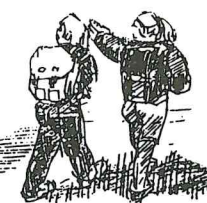

Fra 1930 til 1954 var Sandbjerg ejet af overretssagfører Dahl, hvis enke, Ellen Dahl - søster til Karen Blixen - skænkede hele ejendommen på 131 ha til Århus Universitet, der nu driver den som kursusejendom.

Sandbjerg er således kulturlandskabeligtsom "åndeligt" en værdig ramme om Nordisk Kulturlandskabsforbunds årsmøde.

**".. mark og skov,
den lyse strand
på Als og Sundeved
er kronen på
Guds skaberværk
og jordens
bedste sted!"**

Tilmelding til årsmødet 1997 i Sønderjylland

Sendes senest 10. juli til Per Grau Møller, Egevej 1, Nr. Lyndelse, DK 5792 Årslev

Navn: _____

Adresse: _____

Telefon/fax _____

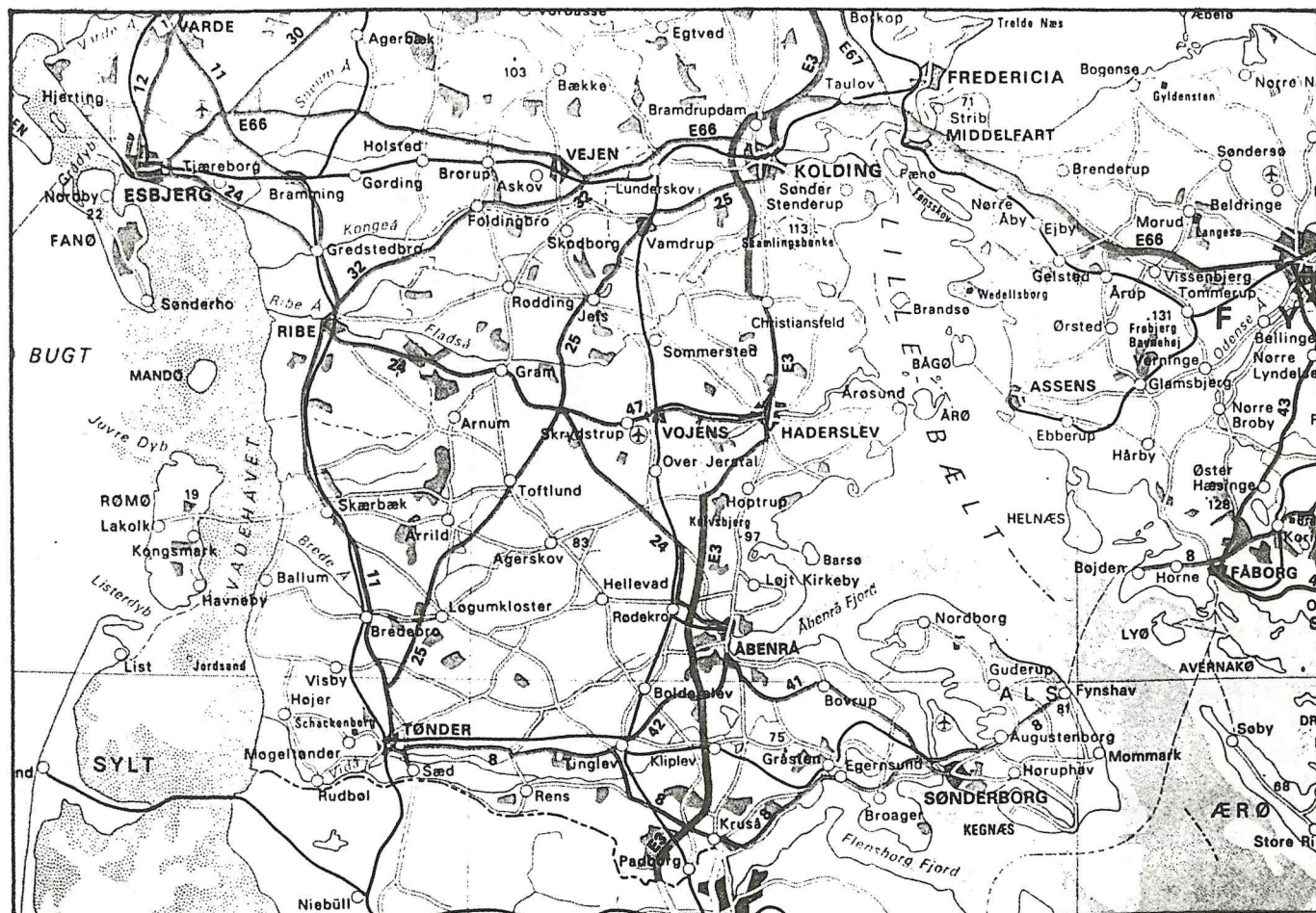
Særlige ønsker (kun få enkeltværelser): _____

Prisen er desværre blevet lidt forhøjet, da vi ingen tilskud kan påregne til årsmødets afholdelse.

Pris: 2000 Dkr (+ evt. 120 Dkr i tillæg for enkeltvær.)
el. 2350 SEK (+ evt. 140 SEK i tillæg for enkeltvær.)
el. 2175 Nkr (+ evt. 130 Nkr i tillæg for enkeltvær.)
el. 1575 FIM (+ evt. 95 FiM i tillæg for enkeltvær.)

Indbetaling skal ske til forbundets postgirokonti i de enkelte landes, senest 1. august.

DK: konto 896 5080 (c/o Per Grau Møller)
S: konto: 77 52 09-0 (c/o Maria Nyman Nilsson)
N: konto: 0801 4511432 (c/o Geir Sør Reime)
SF: konto: 800054-1099421 (c/o Liisa Eerikäinen)

STYRELSEN tar emot idéer och svarar på frågor om förbundet. Det går bra att kontakta vem som helst. Den som har ordet "kontakt" efter sitt namn har dock som särskild uppgift att hålla det nationella medlemsregistret aktuellt.

Styrelsen vill uppmana alla som inte besvarat enkäten på sista sidan tidigare, att göra detta nu.

ORDFÖRANDE

Lena Bergils, Storgatan 14, S-824 43 HUDIKSVALL.
Tel +46-(0)650 978 04, mobil 070 58 36 485.
Arbete: Eskilstuna museer, S-631 86 ESKILSTUNA.
Tel +46-(0)16 10 13 68, Fax +46-(0)16 13 87 10.

VICE ORDFÖRANDE

Annmaj Rönning, Biskopsgatan 1 bost 12,
SF-20500 ÅBO. Tel +358-2-251 32 40.
Arbete: Åbo landskapsmuseum, PB 286, SF-20101 ÅBO.
Tel +358-2-262 04 24, Fax +358-2-235 64 91.

SEKRETERARE

Gunvor Gustafson, Sunnansjö 2534, S-824 60 DELSBO.
Tel +46-(0)653 770 52, Fax +46-(0)653 770 97.
Arbete: Hälsinglands museum, Storgatan 31,
S-824 32 HUDIKSVALL.
Tel +46-(0)650 196 12, Fax +46-(0)650 381 86.

KASSÖR

Per Grau Møller, kontakt, Egevej 1, Nr. Lyndelse,
DK-5792 ÅRSLEV. Tel +45 65 90 22 40.
Arbete: Kartografisk Dokumentationscenter, Odense
Universitet, Campusvej 55, DK-5230 ODENSE.
Tel +45 65 57 21 04, Fax +45 65 93 29 74.
E-mail: pgm@hist.ou.dk

Kurt Borella, Tornebjerrårdsvej 5,
DK-3400 HILLERØD. Tel +45 48 17 41 81.
Arbete: Allerød kommune, Vassingrødvej 2,
DK-3540 LYNGE.
Tel +45 42 18 80 66, Fax +45 42 18 78 46.

Liisa Eerikäinen, kontakt, Vipunenvägen 14,
SF-00610 HELSINGFORS. Tel +358-9-79 17 54.
Arbete: Museiverket, PB 187, SF-00171 HELSINGFORS.
Tel +358-9-40 50 200, Fax +358-9-40 50 211.

Maria Nyman-Nilsson, kontakt, Onsjövägen 23,
S-268 31 SVALÖV. Tel +46-(0)418 632 05.
Arbete: Fredriksdals friluftsmuseum, Box 7123,
S-250 07 HELSINGBORG.
Tel +46-(0)42 10 45 31, Fax +46-(0)42 10 45 10.

Geir Sør-Reime, kontakt, Salvågergata 9,
N-4006 STAVANGER. Tel +47 51 89 66 61.
Arbete: Rogaland fylkeskommune, Kulturavdelingen,
Postboks 798, N-4001 STAVANGER.
Tel +47 51 51 68 55, Fax +47 51 51 66 74.

Akse Østebrot, Marie Wexelsensvei 4,
N-7045 TRONDHEIM. Tel +47 73 91 86 69.
Arbete: Direktoratet for naturforvaltning, Tungasletta 2,
N-7005 TRONDHEIM. Tel +47 73 58 05 00,
direkt +47 73 58 05 83, Fax +47 73 91 54 33,
Email: akse.ostebrot@dnpost.md.dep.telemax.no

Styrelsens kontakter på Island och Åland är

Birgitta Spur, Sigurjón Olafsson Museum,
Laugarnestanga 70, IS-105 REYKJAVIK.
Tel +354 553 29 06, Fax +354 581 45 53.

respektive

Marita Karlsson, V. Skolgatan 1,
SF-22100 MARIEHAMN. Tel +358-18-16887.
Arbete: Landskapsstyrelsen, PB 60,
SF-22101 MARIEHAMN.
Tel +358-18-25000, Fax +358-18-17440.

LOMMEN. ISSN 1102-6553, är tidning för medlemmar
i NORDISKA FÖRBUNDET FÖR KULTURLANDSKAP.

Äldre tidningar säljs som lösnummer: Kr 20:-, Mk 15:-

Redaktör: Kelvin Ekeland, tel 0650-978 04.

Fax: 08-698 10 42, e-mail kee@environ.se

Adress: c/o Hälsinglands Museum, Storgatan 31, S-82432 HUDIKSVALL.

Bidrag till LOMMEN tas emot med glädje och tacksamhet.

Omslag: Collage av Niels Knudsens teckningar till rapporten:

Overvågning af fuglene i Tøndermarsken 1992, Miljøministeriet 1994.